

KS. DOMINIK ZAMIATAŁA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

ORCID: 0000-0002-3814-7441

ZRZESZENIE KATOLIKÓW „CARITAS” A POLITYKA WŁADZ KOMUNISTYCZNYCH W POLSCE W LATACH 1950–1970*

Oddziaływanie Kościoła katolickiego na społeczeństwo polskie poprzez organizację charytatywną Caritas pod koniec lat czterdziestych mocno zaniepokoiło władze komunistyczne. Ta kościelna organizacja charytatywna swoim zasięgiem obejmowała teren całego kraju, niosąc pomoc – w różnej formie i zakresie – ok. ośmiu milionom potrzebujących i – co było solą w oku komunistów – współpracowała z wieloma zagranicznymi organizacjami charytatywnymi¹. Po 3 listopada 1949 r. Caritas stała się jedyną i największą organizacją kościelną. Na początku 1950 r. komuniści postanowili więc jej nie likwidować, ale przejąć nad nią kontrolę oraz zagarnąć majątek ruchomy i nieruchomy. W związku z tym podjęli rozmowy z grupą Bolesława Piaseckiego i z ruchem księży patriotów. Zależało im, aby akcja przejęcia i wprowadzenie zarządu przymusowego nie spowodowały perturbacji w działalności zakładów Caritas. Obawiali się wykorzystania sprawy Caritas przez episkopat „przeciwko rządowi”. Dwudziestego trzeciego stycznia 1950 r. podjęli pod kryptonimem „C” akcję przejęcia zasobów ludzkich i materialnych i wprowadzenia zarządu przymusowego na wszystkich szczeblach organizacyjnych².

* Ramy czasowe problematyki podjętej w artykule obejmują okres od powstania organizacji aż do końca rządów Władysława Gomułki. Stan badań nad działalnością ZKC jest mizerny. Dotychczas na ten temat nie ukazało się żadne całościowe opracowanie.

¹ Organizacja kościelna Caritas rozporządzała także dużymi środkami materialnymi pochodzącymi z kraju i z zagranicy. W 1947 r. wartość środków wynosiła 1 258 963 458 zł; w tym subwencje państwowe – zaledwie 10%. D. Zamiatała, *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000, s. 165–235; Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (dalej: KC PZPR), 237/XVI-304, Informacja dotycząca działalności Zrzeszenia Katolików „Caritas”, k. 34–35.

² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (dalej: AIPN), 1510/913, Łukasiński Mirosław, Ruch społecznie postępowy księży w oparciu o działalność Zrzeszenia Katolików „Caritas” w województwie katowickim, Warszawa

Zapewnili jednocześnie powołanemu przez siebie zarządowi doraźne środki finansowe w kwocie 50 mln zł, aby nie dopuścić do jakichkolwiek trudności w funkcjonowaniu zakładów opiekuńczo-wychowawczych³. Przejęcie kontroli nad Caritasem się jednak nie powiodło. Polscy biskupi, w odpowiedzi na to bezprawie władz państwowych, pod koniec stycznia 1950 r. rozwiązali organizację na szczeblu centralnym i w diecezjach, a zagraniczne organizacje dobroczynne odmówiły przesyłania darów bez pośrednictwa Kościoła katolickiego⁴. W tej sytuacji zarząd przymusowy przejął jedynie część nieruchomości i majątku ruchomego Caritasu oraz – pod groźbą upaństwowienia – prowadzone przez zakony i zgromadzenia zakonne placówki opiekuńczo-wychowawcze. Władze państwowe, chcąc ratować wizerunkowo działalność zarządu przymusowego, wymusiły na biskupach przyjęcie w ramach porozumienia z 14 kwietnia 1950 r. między rządem i episkopatem aneksu, w którym zapisano, że „organizacja kościelna »Caritas« przekształca się w Zrzeszenie Katolików dla niesienia pomocy biednym i potrzebującym”⁵. Pięć miesięcy później zrzeszenie to zostało formalnie zarejestrowane przez organ władzy państwowej jako Zrzeszenie Katolików „Caritas” (ZKC)⁶. Komuniści nie ukrywali, że zrzeszenie powstało z przyczyn i do celów politycznych, a działalność charytatywna to parawan dla prorządowej działalności politycznej⁷. W tym momencie ZKC jako organizacja prorządowa zaczęło tracić na znaczeniu w polityce komunistów. Nie było – jak to wtedy określano – „zamówienia politycznego na jego rozwój”⁸. Władze państwowe bezpośrednio nie interesowały się Zrzeszeniem i jego działalnością⁹. Wykorzystało to Stowarzyszenie „PAX”, które zdominowało je do 1956 r.¹⁰ ZKC było wykorzystywane jedynie w doraźnych działaniach, akcjach organizowanych przez władze polityczne

1982 r., s. 29; J. Żaryn, *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997, s. 272–299; D. Zamiatała, *Caritas...*, s. 165–235.

³ Archiwum Civitas Christiana (dalej: ACCh), II/92, Dokumentacja do sprawy likwidacji kościelnej „Caritas” i utworzenia Zrzeszenia Katolików „Caritas” w 1950 r., k. 5.

⁴ D. Zamiatała, *Caritas...*, s. 319–323.

⁵ AAN, Urząd do spraw Wyznań (dalej: UdsW), 310/106, Notatka informacyjna o Zrzeszeniu Katolików „Caritas”, k. 18; *Porozumienie zawarte między przedstawicielami rządu R.P. i Episkopatem Polski, »Caritas» 1950*, nr 54–55, s. 62–63; *Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989*, oprac. P. Raina, t. 1: *Lata 1945–1959*, Poznań 1994, s. 234. Podpisując aneks do porozumienia z kwietnia 1950 r. episkopat znalazł się w sytuacji przymusowej i pod groźbą dalszych represji wobec Kościoła. AAN, KC PZPR, 237/V/52, Pismo Prymasa S. Wyszyńskiego z 19.04.1957 r., k. 248; *Protokół Wspólnej Komisji rządu R.P. i Episkopatu w związku z zawartym porozumieniem, »Caritas» 1950*, nr 54–55, s. 63–64; AAN, *Zrzeszenie Katolików »Caritas»* (dalej: ZKC), 1/402, Sprawozdanie z działalności Zrzeszenia Katolików „Caritas” za rok 1950, k. 1; B. Fijałkowska, *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 1: *1944–1955*, Olsztyn 1999, s. 105.

⁶ Zostało ono zarejestrowane 18 VIII 1950 r. przez Prezydium Stołecznej Rady Narodowej m.st. Warszawy. AAN, ZKC, 1/402, Sprawozdanie z działalności Zrzeszenia Katolików „Caritas” za rok 1950, k. 1.

⁷ AAN, UdsW, 129/41, Notatka, k. 75; *ibidem*, 310/106, Sekretariat Episkopatu Polski. Uwagi w sprawie wystąpień tak władz państwowych jak i władz Zrzeszenia w kontekście VII Walnego Zjazdu Zrzeszenia Katolików „Caritas”, k. 31.

⁸ AAN, ZKC, 1/441, Charakterystyka działalności zrzeszenia caritas w pionie działalności opiekuńczej, k. 5; AIPN, 0639/199, Charakterystyka działalności Zrzeszenia „Caritas” w opinii działalności opiekuńczej, k. 160.

⁹ AAN, KC PZPR, 237/V/52, Wytoczne stanowiska partii w sprawie stosunków między państwem a Kościołem, k. 80.

¹⁰ AIPN, 0648/23/2, Notatka służbowa dotycząca c.d. referatu odtwarzanego z taśmy magnetofonowej na Komisji Głównej Episkopatu w dniu 14 listopada, Warszawa 27.11.1961 r., k. 141; *ibidem*, 0639/199, Charakterystyka działalności Zrzeszenia „Caritas”, k. 161.

i administracyjne, np. w narodowym plebiscyście pokoju, kongresach obrońców pokoju i apelu sztokholmskim, Narodowej Pożyczce Rozwoju Sił Polski, walce ze szkodnictwem gospodarczym, Ogólnopolskiej Manifestacji Duchowieństwa i Działaczy Katolickich we Wrocławiu przeciw remilitaryzacji Niemiec Zachodnich 12 grudnia 1951 r., Kongresie Ziemi Odzyskanych 21 września 1952 r., manifestacji duchowieństwa we Wrocławiu 21 kwietnia 1955 r.¹¹

Temat ZKC powrócił w kręgach decyzyjnych władz komunistycznych w czasie „odwilży” 1956 r. Podjęli go biskupi w trakcie obrad Komisji Wspólnej rządu i episkopatu. Warto podkreślić, że ZKC było wtedy jedyną z działających w okresie stalinowskim organizacji prokomunistycznych zrzeszających księży, która nie została zawieszona¹². Biskupi, poruszając tę kwestię, domagali się bez żadnych warunków zwrotu nazwy Caritas i zgody władz państwowych na reaktywowanie charytatywnej organizacji kościelnej¹³. Komuniści nie mieli jasnego, sprecyzowanego planu co do zrzeszenia, a sytuację wokół niego traktowali jako przejściową. Nie wypracowali też planów długofalowych co do ZKC¹⁴. Choć zdawali sobie sprawę, że Kościół miał duże możliwości sprowadzania pomocy z zagranicy od Polonii amerykańskiej i katolickich organizacji dobroczynnych, to jednak nie chcieli do tego dopuścić, sądząc, że w ten sposób episkopat chce wzmocnić swój prestiż w społeczeństwie¹⁵. Obawiali się utraty wpływu na kierownictwo tej organizacji i przejęcia przez Kościół działalności społecznej¹⁶. Dlatego postanowili w kwestii Caritas trzymać się zapisów porozumienia z kwietnia 1950 r. i zachowania świeckiej organizacji ZKC. Zastanawiali się jedynie nad zmianami personalnymi w zrzeszeniu, by uniknąć zadrażnień z episkopatem, ale też by mieć gwarancję lojalności nowych członków zarządów wobec władzy państwowej. Nie chcieli również problemów w samej organizacji i popierania przez niektórych członków zrzeszenia żądań biskupów¹⁷. Liczyli się z możliwością wydania przez biskupów

¹¹ Instrukcja nr 6. Dyrektora Departamentu V z dnia 11.05.1951 r. [w:] *Instrukcje, wytyczne, okólniki Departamentu V MBP dotyczące działań przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1953*, oprac. A. Dziurok, J. Marecki, F. Musiał, Kraków–Katowice 2012, s. 254; AIPN, 01521/2128, J. Świątek, *Działalność Zrzeszenia Katolików „Caritas” na Ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1950–1980*, k. 38, 58–59; *Komunikat – Ogólnopolska Manifestacja Duchowieństwa i Działaczy Katolickich we Wrocławiu przeciw remilitaryzacji Niemiec Zachodnich*, „Słowo Powszechne” 1951, nr 318; *Ogólnopolska Manifestacja Duchowieństwa i Działaczy Katolickich przeciwko remilitaryzacji Niemiec Zachodnich*, „Słowo Powszechne” 1951, nr 319; *Kongres Ziemi Odzyskanych*, „Słowo Powszechne” 1952, nr 225; *Nigdy więcej stopa najeźdźcy nie będzie deptać wolnej Ziemi Polskiej*, „Słowo Powszechne” 1952 nr 226.

¹² Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 18 czerwca 1963 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół 1960–1980*, Londyn 1996, s. 74.

¹³ Kościołowi bardzo zależało na wznowieniu działalności organizacji kościelnej Caritas, gdyż działalność charytatywna należy do jego podstawowych zadań i stanowi integralny składnik jego duszpasterskiej posługi. D. Zamiatała, *Caritas...*, s. 65; J. Majka, *Chrześcijańska myśl i ruch charytatywny* [w:] *Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981, s. 511; AAN, UdsW, 136/225, Caritas, k. 15–16.

¹⁴ Archiwum Sekretariatu Episkopatu Polski (dalej: ASEP), 022, Problem „Caritas”, k. 4.

¹⁵ AAN, KC PZPR, 237/V/52, Wytyczne stanowiska partii w sprawie stosunków między państwem a Kościołem, k. 78–80.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*.

nakazu wycofania się wszystkich duchownych z tej organizacji, zwłaszcza z Zarządu Głównego, w którym stanowili oni większość. Takie posunięcie episkopatu uznałoby za niezgodne z porozumieniem z 1950 r. i otwartą wojnę¹⁸. W rezultacie nie zwrócono Caritasu Kościołowi. Komuniści nie zgodzili się na przejęcie tej organizacji przez episkopat¹⁹. W kręgach decyzyjnych władz państwowych pojawiły się wątpliwości co do dalszych losów zrzeszenia²⁰. Ostatecznie w 1957 r. władze partyjne stanęły na stanowisku zachowania ZKC w jego dotychczasowej formie organizacyjnej i zaproponowania episkopatowi skierowania do niego swoich przedstawicieli²¹. Wkrótce jednak zaczęły ponownie przejawiać brak większego, bezpośredniego zainteresowania działalnością zrzeszenia, a po 1957 r. sprawa przejęcia Caritasu przez Kościół przycichła²². Sytuacja ZKC stawała się coraz trudniejsza. Zrzeszenie chyliło się ku upadkowi, było w stanie dezorganizacji²³. Komuniści dostrzegali w nim marazm organizacyjny²⁴. Przyznawali, że przeprowadzenie w nim kontroli jest niemożliwe, „stąd nie wiadomo, czego się uczyć”²⁵. W 1961 r. postanowili więc ograniczyć w nim przede wszystkim wpływ Jana Frankowskiego i poddać bezpośredniej ingerencji administracji państwowej²⁶. Co ciekawe, Urząd ds. Wyznań twierdził, że nie ma formalnych podstaw do zajmowania się ZKC²⁷. UdsW i terenowe wydziały wyznaniowe sprawowały nadzór nad ZKC tylko od strony polityki wyznaniowej, a nie działalności opiekuńczo-wychowawczej i charytatywnej²⁸.

Wznowienie przez władze komunistyczne po okresie „odwilży październikowej” polityki laicyzacji społeczeństwa wpłynęło na zwrócenie szczególnej uwagi na działalność ZKC, a zwłaszcza jego zakładów opiekuńczo-wychowawczych. W 1960 r., na podstawie informacji z terenu, Wydział Administracyjny Komitetu Centralnego PZPR sytuację w aspekcie działalności wychowawczo-opiekuńczej w ZKC z perspektywy ideologii marksistowskiej oceniał ogólnie jako złą. W jego opinii zrzeszenie zostało zdominowane przez zakony i realizowane przez nie „wychowanie idealistyczno-religijne”²⁹. Jak

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ AAN, ZKC, 1/441, Charakterystyka działalności Zrzeszenia Katolików Caritas w pionie działalności opiekuńczej, k. 6.

²⁰ AAN UdsW, 130/112, Przemówienie Łopatki na VII zjeździe Zrzeszenia Katolików Caritas, Warszawa 15.04.1986 r., k. 21–22.

²¹ AAN, KC PZPR, 237/V/52, Wytyczne stanowiska partii w sprawie stosunków między państwem a Kościołem, k. 80.

²² AIPN, 0639/199, Charakterystyka działalności Zrzeszenia „Caritas” w opinii działalności opiekuńczej, k. 161.

²³ *Ibidem*.

²⁴ AAN, KC PZPR, 237/XVI-304, Informacja dotycząca działalności Zrzeszenia Katolików „Caritas”, k. 46.

²⁵ AIPN, 0648/23/2, Notatka służbowa dotycząca c.d. referatu odtwarzanego z taśmy magnetofonowej na Komisji Głównej Episkopatu w dniu 14 listopada, Warszawa 27.11.1961 r., k. 141.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ Protokół z posiedzenia Komisji KC ds. Kleru w dniu 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 22.

²⁸ AAN, UdsW, 144/7, zakres działania Wydziałów Urzędu do Spraw Wyznań, k. 94.

²⁹ AIPN, 1585/23529, Informacja dot. działalności Zrzeszenia Katolików „Caritas” – Oddział Wojewódzki w Krakowie, ul. Basztowa 1, k. 97; AAN, KC PZPR, 237/XIV-180, Notatka w sprawie działalności organizacji klerikalnych, k. 7; AAN, UdsW, 129/41, Ocena sytuacji w „Caritasie”, k. 83.

podawano w sprawozdaniu z 1960 r., w 736 zakładach zrzeszenia pracowało 4021 sióstr zakonnych na ogólną liczbę 6229 zatrudnionych³⁰. Zauważono, że władze państwowe właściwie nie miały nad nimi kontroli organizacyjnej, a merytoryczna okazała się słaba³¹. Władze komunistyczne ustaliły również, że w zakładach nie było jasnego, jednolitego oddziaływania państwa na działalność wychowawczą³². Nadto stwierdziły, że zakłady stanowiły również „poważną bazę materialną egzystencji zakonów”, a pracujący tam personel zakonny miał „korzystne warunki do klerikalizacji społeczeństwa”. Dodatkowo niepokój władz wyznaniowych wzbudziły rozesłane w październiku 1960 r. przez preza ZG ZKC ks. Antoniego Lempartego wytyczne dotyczące wychowania religijnego we wszystkich przedszkolach prowadzonych pod szyldem ZKC³³. W związku z powyższym zastanawiano się, jakie w tej sytuacji podjąć działania wobec zrzeszenia. Dla Wydziału Administracyjnego KC PZPR opracowywano różne analizy i propozycje. W jednej z nich zasugerowano ograniczenie działań ZKC do prowadzenia zakładów dla niedorozwiniętych umysłowo, gdyż – jak argumentowano – w obecnych warunkach stanowią one jedyny teren, na którym może się przejawiać charytatywna działalność zakonów³⁴. Poddano również myśl powołania komisji międzyresortowej składającej się z przedstawicieli Ministerstwa Zdrowia, Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Ministerstwa Oświaty, UdsW, Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Ministerstwa Gospodarki Komunalnej i Ministerstwa Finansów. Jej zadaniem byłoby opracowanie jednolitej polityki państwa wobec organizacji prowadzących działalność wychowawczą i zasad postępowania wobec nich³⁵. Proponowano także zlecić komisji międzyresortowej pod przewodnictwem UdsW sporządzenie listy zakładów do upaństwowienia i postawienia ZKC w stan likwidacji. Doradzano usunięcie personelu zakonnego z upaństwowionych zakładów oraz zmniejszenie przez Ministerstwo Zdrowia i Opieki Społecznej budżetu ZKC „odpowiednio do nowych zadań”³⁶. Zdecydowano się poddać nadzorowi i zwiększyć kontrolę nad działalnością Caritasu – zarówno organizacyjną sprawowaną przez organy MSW,

³⁰ Placówki wychowawcze obejmowały: przedszkola, domy dziecka, zakłady wychowawcze, internaty, bursy, świetlice (na 30 126 miejsc), zakłady pomocy społecznej (domy opieki, zakłady dla przewlekle chorych – razem 8114 miejsc i 14 zakładów leczniczo-wychowawczych – 1000 miejsc). AAN, KC PZPR, 237/XIV-180, Notatka w sprawie zakładów „Caritas”, k. 1.

³¹ *Ibidem*, Notatka w sprawie działalności organizacji klerikalnych, k. 7.

³² ZKC prowadziło w oparciu o podporządkowane zakłady zakonne działalność dobroczynną, w zasadzie opiekuńczo-wychowawczą dla dzieci i młodzieży. *Ibidem*, Notatka w sprawie zakładów „Caritas”, Warszawa 24.02.1960 r., k. 1.

³³ Były one przypomnieniem okólnika nr 89 z 28 XI 1950 r. (*ibidem*, Pismo Jana Lecha wicedyrektora UdsW do Wydziału Administracyjnego KC PZPR, Warszawa 20.12.1960 r., k. 220). UdsW postanowił w porozumieniu z Ministerstwem Oświaty i ZG ZKC opracować wytyczne zakładów wychowawczych ZKC zgodnie z założeniami obowiązującymi w zakładach państwowych (*ibidem*, Pismo Jana Lecha wicedyrektora UdsW do Wydziału Administracyjnego KC PZPR, Warszawa 20.12.1960 r., k. 220; *ibidem*, Pismo Jana Lecha wicedyrektora UdsW do Departamentu Wychowania Przedszkolnego Ministerstwa Oświaty, Warszawa 20.12.1960 r., k. 221).

³⁴ *Ibidem*, Wnioski, k. 214.

³⁵ *Ibidem*, Notatka w sprawie zakładów „Caritas”, Warszawa 24.02.1960 r., k. 1; *ibidem*, Notatka w sprawie działalności organizacji klerikalnych, k. 7; *ibidem*, Program działania w stosunku do organizacji klerikalnych prowadzących działalność socjalno-opiekuńczą, k. 11–13.

³⁶ *Ibidem*, Wnioski, k. 215.

jak i merytoryczną, wykonywaną przez prezydium rad narodowych³⁷. Polecono UdsW okresowo informować zainteresowane resorty o aktualnej sytuacji i kierunkach polityki w stosunku do ZKC³⁸. Zasugerowano do końca roku szkolnego 1961/1962 przejęcie przez Ministerstwo Oświaty, MZiOS, względnie Polski Komitet Opieki Społecznej wszystkich zakładów wychowawczych, prowadzonych dotychczas przez zrzeszenie, w których przebywały dzieci zdrowe na umyśle³⁹. Wydział Administracyjny KC PZPR wysłał 26 października 1960 r. do wszystkich wydziałów administracyjnych komitetów wojewódzkich polecenie zebrania dokładnych informacji na temat liczby zakładów prowadzonych przez zrzeszenie w poszczególnych województwach oraz stanu prawnego ich własności⁴⁰.

Kwestię ZKC podjęto na posiedzeniu Komisji ds. Kleru KC PZPR w lipcu 1961 r. Władze partyjne postanowiły ponownie przyrzeć się dotychczasowej działalności ZKC oraz zastanowić się nad dalszymi jego działaniami, a zwłaszcza linią postępowania partii wobec tej organizacji⁴¹. Rozpatrywano dwa warianty: pierwszy – aktywizację działalności zrzeszenia poprzez ożywienie pracy kół terenowych oraz wybory władz w oddziałach wojewódzkich i centralnych; drugi – stopniowe ograniczanie jego działań i nieaktywizowanie kół terenowych⁴². Jako argument za ograniczaniem podawano obojętny stosunek episkopatu do działalności ZKC i zbyt duży wpływ duchowieństwa w placówkach zrzeszenia, przez co oddawały one duże zasługi Kościołowi⁴³. Na tej naradzie pojawiały się głosy za stopniową likwidacją ZKC, które – jak argumentowano – utrzymywało się głównie z dotacji państwowych, a *gros* tych pieniędzy przejmowały zakony. Były też opinie, aby zachować zrzeszenie, opracowując dla niego nowe pola pracy, a nie tylko zajmowanie się rozdzielaniem dotacji państwowych⁴⁴. Problem ZKC łączono ze sprawą zakonów⁴⁵. W związku z tym proponowano ograniczanie działalności wychowawczej przez przejęcie placówek opiekuńczo-wychowawczych, zwłaszcza przedszkoli, przez Ministerstwo Oświaty, MZiOS i Polski Komitet Pomocy Społecznej oraz zwolnienie z nich sióstr zakonnych⁴⁶. Na tym spotkaniu zalecano także opracowanie planu stopniowego ograniczania działalności zrzeszenia w dłuższym czasie.

³⁷ *Ibidem*, Program działania w stosunku do organizacji klerykalnych prowadzących działalność socjalno-opiekuńczą, k. 12.

³⁸ *Ibidem*, k. 13.

³⁹ *Ibidem*, Wnioski, k. 214.

⁴⁰ *Ibidem*, Pismo Kierownika Wydziału Administracyjnego KW PZPR w Rzeszowie od Wydziału Administracyjnego KC PZPR, Rzeszów 7.11.1960 r., k. 283.

⁴¹ Materiały na to zebranie przygotowały MSW oraz Ministerstwo Oświaty i Komitet Wojewódzki PZPR. Co ciekawe, UdsW nie dostarczył tej komisji żadnych materiałów na temat ZKC (Protokół z posiedzenia Komisji KC ds. Kleru w dniu 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 17–18.

⁴² *Ibidem*, s. 17.

⁴³ *Ibidem*, s. 18.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 21.

⁴⁵ W 1961 r. w placówkach zrzeszenia pracowało 4 tys. sióstr zakonnych, a w samych przedszkolach – 1800 sióstr. Protokół z posiedzenia Komisji KC ds. Kleru w dniu 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 18; *Kościół w Polsce...*, t. 2: *Lata 1960–1974*, Poznań 1995, s. 433–434.

⁴⁶ Protokół z posiedzenia Komisji KC ds. Kleru w dniu 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 18.

Otwartą kwestią pozostawało, czy państwo ma przejąć wszystkie zakłady, czy część zostawić zrzeszeniu⁴⁷. Ostatecznie stwierdzono, że działalność ZKC w dotychczasowym kształcie jest sprzeczna w wielu elementach „z interesem partii i władzy ludowej i nie odpowiada interesom społecznym”. Dlatego postanowiono zabronić zrzeszeniu wielu form działań⁴⁸. Komisja ds. Kleru zaleciła szybkie przejęcie przez Ministerstwo Oświaty przedszkoli, domów dziecka, burs, świetlic i warsztatów szkoleniowych od nowego roku szkolnego (1961/1962) i zastąpienie personelu zakonnego pracownikami świeckimi⁴⁹. Zdecydowano poddać ZKC ściślejszej kontroli MZiOS. Ministerstwo Oświaty miało opracować do 1 października 1961 r. plan działań przejmowania tych placówek, a Ministerstwo Zdrowia – przejąć zakłady specjalne, w których przebywały dzieci zdrowe i młodzież⁵⁰. UdsW otrzymał polecenie przygotowania do 1 października 1961 r. informacji o stanie majątkowym ZKC i niedopuszczenia do jakiegokolwiek aktywizacji pracy w zrzeszeniu (np. zjazdy wyborcze, zmiany personalne w zarządach, ożywienie kół terenowych)⁵¹. Zakonnice postanowiono przesuwać do pracy w zakładach dla osób upośledzonych⁵². Zdecydowano o jak najszybszym przejęciu przedszkoli Caritasu⁵³. Do opracowania w krótkim czasie (do 1 października 1961 r.) szczegółowego planu ograniczenia działalności ZKC powołano specjalną komisję⁵⁴.

Decyzję o ograniczeniu działalności zrzeszenia szybko wcielono w życie. Ministerstwo Oświaty przejęło przedszkola i całą działalność wychowawczą. Pozostawiono ZKC działalność opiekuńczo-społeczną (179 zakładów, w tym 44 zakłady dla dzieci z dużym upośledzeniem umysłowym, 13 zakładów dla dzieci umysłowo chorych i kalekich i 122 zakłady pomocy społecznej, a także 11 kuchni ludowych, 5 burs i 2 świetlice)⁵⁵. Był to duży cios dla zrzeszenia. Z 964 zakładów prowadzonych przez nie w 1952 r. pozostawiono tylko 197. Nadzór nad nimi sprawowało MZiOS⁵⁶.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 23.

⁴⁸ AIPN, 1585/23529, Wnioski dotyczące Zrzeszenia Katolików „Caritas” przyjęte przez Komisję KC ds. Kleru w dniu 26.07.1961 r., k. 7.

⁴⁹ *Ibidem*, k. 7; *ibidem*, 1585/23530, Wnioski dotyczące Zrzeszenia Katolików „Caritas” przyjęte Komisją KC ds. Kleru w dniu 26.07.1961 r., k. 37.

⁵⁰ *Ibidem*, 1585/23529, Wnioski dotyczące Zrzeszenia Katolików „Caritas” przyjęte przez Komisję KC ds. Kleru w dniu 26.07.1961 r., k. 8; Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 24.

⁵¹ AIPN, 1585/23529, Wnioski dotyczące Zrzeszenia Katolików „Caritas” przyjęte przez Komisję KC ds. Kleru w dniu 26.07.1961 r., k. 8; *ibidem*, 1585/23530, Wnioski dotyczące Zrzeszenia Katolików „Caritas” przyjęte Komisją KC ds. Kleru w dniu 26.07.1961 r., k. 38–39.

⁵² Protokół z posiedzenia Komisji KC ds. Kleru w dniu 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 19.

⁵³ *Ibidem*, s. 23.

⁵⁴ W skład tej komisji wchodził: Chmielewski – MSW, Rutkiewicz – Ministerstwo Zdrowia, Ociepka – Wydział Administracyjny KC, Żabiński – UdsW, Herok – Ministerstwo Oświaty, Grabowski – Wydział Oświaty KC (AIPN, 1585/23529, Wnioski dotyczące Zrzeszenia Katolików „Caritas” przyjęte przez Komisję KC ds. Kleru w dniu 26.07.1961 r., k. 7–9; Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 25).

⁵⁵ Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 18 czerwca 1963 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 68.

⁵⁶ AIPN, 1585/23530, Plan działania Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej w zakresie realizacji wniosków Komisji Wydziału Administracyjnego KC PZPR z dnia 27.07.1961 r., k. 41.

Władze partyjne uznały za nieuzasadnione rozszerzanie w przyszłości działalności wychowawczej zrzeszenia⁵⁷. Odebranie tak wielkiej liczby zakładów pociągnęło za sobą redukcję zatrudnienia o przeszło połowę. W wyniku tego za zgodą władz wyznaniowych zmieniono podział administracyjny Caritasu i skomasowano Oddziały Wojewódzkie. W miejsce 17 biur OW utworzono pięć okręgów⁵⁸. Mimo przejścia na początku lat sześćdziesiątych przez państwo zakładów wychowawczych, komuniści uważali, że działalność ZKC jest celowa i pożyteczna ze względu na „liczny aktyw, który kieruje, koordynuje i nadzoruje całość zadań statutowych” oraz z powodu wzrastającej w kraju liczby osób upośledzonych umysłowo, w przypadku których trudno znaleźć personel świecki do prowadzenia zakładów specjalnych – zarówno dla dzieci, jak i dla dorosłych⁵⁹. W ten sposób władze komunistyczne wykorzystały instrumentalnie zrzeszenie do realizacji swojej polityki przeciw zakonom żeńskim – ograniczania ich opieki nad osobami upośledzonymi.

KOŁA KSIĘŻY „CARITAS”

Zasadniczą przyczynę zachowania ZKC stanowiło pojawienie się pod koniec lat pięćdziesiątych kwestii byłych księży patriotów. Pod wpływem ich pretensji kierowanych do władz komunistycznych o pozostawieniu ich po 1956 r. na łasce episkopatu, próśb, nalegań o obronę przed represjami ze strony biskupów oraz składanych propozycji współpracy komuniści już w 1958 r. zaczęli się zastanawiać nad koncepcją stworzenia jakiejś nowej organizacji dla duchowieństwa, „byepiskopat nie był monopolistą”⁶⁰. Zdawali sobie sprawę, że reaktywowanie skompromitowanego ruchu księży patriotów nie wchodzi już w grę. W związku z tym UdsW wysunął pomysł zorganizowania ich w nowej formule – Kół Księży „Caritas” (KKC) przy ZKC⁶¹. Pomysł ten podjęto i w 1959 r. zaczęto je tworzyć. Komuniści zdawali sobie sprawę, że księża „nawet najbardziej lojalni są oportunistami, materialistami, ale i z tym trzeba się liczyć i widzieć ich takimi, jakimi są”⁶². W ten sposób udało się po raz kolejny utworzyć dodatkową dywersję wewnątrz Kościoła w postaci KKC. Zasadniczym celem było wciągnięcie na nowo duchowieństwa do akcji politycznej niezgodnej z misją kapłańską, a często nawet wrogiej Kościołowi⁶³.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 69.

⁵⁸ AAN, UdsW, 129/64, Notatka dot. konferencji Prezydium Zarządu Głównego „Caritas” u dr. T. Żabińskiego, k. 17; AIPN, 0639/199, Charakterystyka działalności Zrzeszenia „Caritas” w opinii działalności opiekuńczej, k. 161.

⁵⁹ AIPN, 1585/23529, Załącznik nr 8. Zrzeszenie Katolików „Caritas”, k. 20–21.

⁶⁰ Sprawa księży tzw. postępowych była tematem poruszonym przez rząd na Komisji Wspólnej rządu i episkopatu 6 XI 1958 r., a także 14 III 1960 r. (AAN, 74/78, Oświadczenie, 26.–4.1960 r., k. 66–68; AAN, KC PZPR, 237/XIV-180, Oświadczenie, k. 35–36).

⁶¹ Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 18 czerwca 1963 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 74.

⁶² *Ibidem*, s. 74.

⁶³ AAN, UdsW, 310/106, Sekretariat Episkopatu Polski. Uwagi w sprawie wystąpień tak władz państwowych jak i władz Zrzeszenia w kontekście VII Walnego Zjazdu Zrzeszenia Katolików „Caritas”, k. 31.

Władze wyznaniowe, podejmując się powołania tych kół na terenie województw, zrobiły w październiku 1958 r. najpierw rozeznanie wśród byłych księży patriotów, zbierając szczegółowe informacje o sytuacji materialnej i postawie ideowej oraz o stosunku do biskupów⁶⁴. UdsW w kwestii KKC stał na stanowisku samodzielnego i żywiołowego tworzenia kół oraz ich współpracy i ścisłego powiązania z ZKC. Uważał, że taka forma budowy ruchu jest logiczna, w innym wypadku mogłaby spotkać się z negatywną reakcją duchowieństwa. Spodziewał się ze strony części księży „cennej pomocy i trwałych podstaw współpracy”⁶⁵. W MSW w 1958 r. również dostrzeżono konieczność założenia nowego ruchu księży popierających jawnie ustrój socjalistyczny. Dlatego polecono organom terenowym dotarcie do byłych księży patriotów i nakłonienie ich do wstępowania do tej organizacji⁶⁶. Część tych duchownych podjęła na nowo współpracę⁶⁷.

Skąd taki pomysł? Władze wyznaniowe zdawały sobie sprawę, że episkopat był przeciwny jakimkolwiek ruchom księży współpracujących z reżimem komunistycznym i zakazywał pod sankcjami kanonicznymi brania w nich udziału, ale w porozumieniu kwietniowym 1950 r. zgodzono się na udział księży w ZKC. Chcąc uchronić tych duchownych przed atakami episkopatu, wybrano wersję „podpięcia” tej nowej organizacji pod ZKC, w którym nadal pracowali niektórzy księża patrioci i które miało dość duże zaplecze gospodarcze i organizacyjne⁶⁸. Komuniści uznali, że główny kierunek ich pracy powinien być prowadzony pod przykrywką działalności charytatywnej⁶⁹. Dlatego też, mimo licznych zastrzeżeń co do działalności ZKC, postanowili „otoczyć opieką i udzielić ze strony państwa wszechstronnej i wydatnej pomocy”⁷⁰. Od tego momentu główna uwaga władz komunistycznych, jeśli chodzi o ZKC, skupiała się zasadniczo na KKC. Koła miały być czynnikiem neutralizującym wrogą wobec władz działalność księży oraz przeciwwagą dla „reakcyjnej części duchowieństwa i episkopatu”⁷¹.

Powstanie tej organizacji przy ZKC dawało władzy państwowej na nowo możliwość rozbijania polskiego duchowieństwa katolickiego i szachowania episkopatu⁷². Po 1956 r.

⁶⁴ *Ibidem*, 74/20, Ksiądz Donnerstag Walerian, Opole 22.10.1958 r., k. 12; *ibidem*, Ksiądz Niewiero Florian, Bydgoszcz 23.10.1958 r., k. 16; *ibidem*, Ksiądz magister Markowski Józef, Bydgoszcz 23.10.1958 r., k. 14–15; *ibidem*, Ksiądz Borowczyk Czesław, Bydgoszcz 23.10.1958 r., k. 13; *ibidem*, Ksiądz Ormanowicz Józef, Opole 22.10.1958 r., k. 11; *ibidem*, Ksiądz Lagosz Kazimierz, Warszawa 25.10.1958 r., k. 6–7; *ibidem*, Ksiądz Siudziński Mieczysław, Bydgoszcz 23.10.1958 r., k. 17; *ibidem*, Ks. Boczek Wilhelm, Wrocław 29.10.1958 r., k. 18.

⁶⁵ AAN, 74/78, Protokół ze spotkania przedstawicieli Koła postępowych księży Caritas, Zarządu Głównego Zrzeszenia Caritas z posłem Frankowskim z ChSS w dniu 3.12.1959 r., k. 80.

⁶⁶ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000, s. 340.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 342.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 342.

⁶⁹ Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 14 września 1962 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 47.

⁷⁰ AAN, UdsW, 89/129, Wnioski z dotychczasowych doświadczeń ruchu księży społecznie-postępowych w okresie od 1950–1959 r., i obecnego Ruchu Księży „Caritas” wpływają następujące wnioski, k. 12.

⁷¹ *Ibidem*, 89/176, Ocena działalności „Caritas” na terenie województwa opolskiego w okresie od 23 listopada 1966 – 1 czerwca 1970 roku czyli za okres ostatniej kadencji Zarządu Oddziału Wojewódzkiego, Opole 24.06.1970 r., k. 173.

⁷² Episkopat został mocno zaskoczony ich powstaniem (Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 18 czerwca 1963 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 74).

ZKC było jedyną organizacją skupiającą księży na podstawie podpisanych deklaracji członkowskich⁷³. KKC umożliwiały komunistom oddziaływanie w duchu marksistowskim na sympatyzującą z nimi część polskiego duchowieństwa i ludzi wierzących. Dlatego działacze kół byli przyjmowani przez naczelne władze państwowe, np. w 1960 r. przez przewodniczącego Rady Państwa i Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu Aleksandra Zawadzkiego, który wyraził przekonanie, że ich postawa „to jedynie słuszna postawa kapłana, który jako obywatel kraju chce służyć Ojczyźnie”, oraz zapewnił pełne poparcie dla takiej działalności duchowieństwa⁷⁴. Gdy biskupi kategorycznie zabronili księżom przynależności do KKC i podjęli działania mające na celu dyscyplinowanie części duchownych, władze państwowe stanęły w ich obronie⁷⁵. Wywieranie presji przez biskupów na księży było dla komunistów znakiem, że episkopat obawia się KKC i ich możliwości rozwojowych. W rozmowach z biskupami i pismach do nich kierowanych komuniści powoływali się na porozumienia z kwietnia 1950 r. i grudnia 1956 r., w których – ich zdaniem – episkopat miał się zgodzić na działalność księży w ZKC⁷⁶. Podkreślali m.in., że część „duchowieństwa z przekonaniem i w poczuciu obowiązku obywatela i kapłana chce brać udział w pracy dla kraju, podkreśla swą solidarność z Państwem Ludowym, jego władzą, stoi na stanowisku rzeczywistej realizacji zobowiązań wynikających z porozumienia. Taka postawa jest konsekwentnie wyrażona przez środowisko duchownych, działających w KKC”⁷⁷. W 1967 r., w związku z wydanymi przez biskupów *Pro memoria* do kapłanów, UdsW zarzucił hierarchom prześladowanie każdego księdza z ZKC⁷⁸. Komuniści utrzymywali, że episkopat karze księży za zaangażowanie polityczne, oni zaś ich bronią za pozytywny stosunek do władzy i socjalizmu⁷⁹. Nieliczni w partii uznawali za błędną decyzję włączenia księży tzw. pozytywnych do zrzeszenia⁸⁰.

Przedstawiciele KKC w pierwszych miesiącach działalności regularnie spotykali się w UdsW z ministrem Jerzym Sztachelskim i dyrektorem Janem Lechem⁸¹. W 1960 r. Sztachelski na spotkaniu z kierownictwem Centralnego Zarządu Kół Księży Caritas (CZKKC) określił jasno oczekiwania władz państwowych: „nie żądamy od księży polityki,

⁷³ AIPN, 0639/199, Charakterystyka działalności Zrzeszenia „Caritas” w opinii działalności opiekuńczej, k. 169.

⁷⁴ AAN, UdsW, 127/300, Oświadczenie przekazane przez Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków Kościołem Ministra Jerzego Sztachelskiego w kwietniu 1960 r. Sekretarzowi Episkopatu Ks. Biskupowi Zygmuntowi Choromańskiemu, k. 145.

⁷⁵ Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 23.

⁷⁶ AAN, UdsW, 127/300, Oświadczenie przekazane przez Pełnomocnika Rządu do Spraw Stosunków Kościołem Ministra Jerzego Sztachelskiego w kwietniu 1960 r. Sekretarzowi Episkopatu Ks. Biskupowi Zygmuntowi Choromańskiemu, k. 144–146.

⁷⁷ *Ibidem*, k. 145.

⁷⁸ AIPN, 0648/23/2, Informacja dot. posiedzenia Komisji Głównej i plenarnej Episkopatu, Warszawa 13.09.1967 r., k. 341.

⁷⁹ *Ibidem*, Notatka służbowa dotycząca c.d. referatu odtwarzanego z taśmy magnetofonowej na Komisji Głównej Episkopatu w dniu 14 listopada, Warszawa 27.11.1961 r., k. 124.

⁸⁰ Protokół z posiedzenia Komisji KC ds. Kleru w dniu 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 23.

⁸¹ AAN, KC PZPR, 237/XIV-180, Protokół z plenum Zarządu Centralnego Kół Księży „Caritas” spisany w dniu 5.07.1960 r., k. 53.

ale szczerzej, lojalnej wobec rządu pracy na parafiach”. Jednocześnie deklarował, że władze nie mają „zamiaru stworzyć w Polsce takiego systemu jak w Czechosłowacji”⁸². W 1961 r. władze zakładały jako warunek niezbędny do rozwoju KKC osiągnięcie w krótkim czasie liczby 1000 aktywnych członków⁸³. Komuniści uważali, że ruch ten będzie przybierał na sile z pomocą państwa, a członków będzie stopniowo przybywać. Liczyli, że na tym odcinku prymas Stefan Wyszyński nie wygra z władzami państwowymi⁸⁴. Komuniści łudzili się w swych analizach w 1961 r., że ruch tych księży ma „w perspektywie szansę do pełnienia kierowniczej funkcji w Kościele”⁸⁵. Nakazali więc ZKC główny wysiłek organizacyjny skupić na prowadzeniu akcji werbunkowej do kół, przywiązując mniejszą wagę do wieku kandydatów. Następnym etapem miało być dążenie do zmiany struktury wiekowej członków KKC i poszerzanie wymagań co do walorów osobistych przyjmowanych księży. Liczono na to, że nieustanne powiększanie liczby członków, sympatyków oraz rozwijanie działalności społeczno-obywatelskiej przyczyni się do stopniowej zmiany świadomości duchowieństwa⁸⁶. Władzom komunistycznym zależało na wciągnięciu do KKC proboszczów zajmujących się konkretną pracą duszpasterską, dlatego nakazały, aby kwestii ideowych nie sprowadzać na „tory intelektualizmu”, co mogłoby powodować wewnętrzne podziały w ruchu i go osłabić. Stąd praca ideowo-intelektualna odgrywała poślednią rolę w zadaniach KKC⁸⁷.

Komuniści byli przekonani, że do tego ruchu przystąpiło wielu kapłanów gorliwych pod względem duszpasterskim⁸⁸. Dążyli więc do tego, aby księża skupieni w kołach odeszli – jak to określali – „od formy dewocyjno-konserwatywnej i klerykalnej oraz unikali nowinkarstwa, progresizmu i powierzchownego deklaratoryzmu”⁸⁹. Chętnie za to widzieli ich w pracy społeczno-obywatelskiej⁹⁰. Poprzez koła chcieli stworzyć „warunki stopniowego i nieoportunistycznego przekształcenia orientacji społecznej polskiego duchowieństwa, nadania walorów obywatelskich religijno-duszpasterskiej pracy”, by księża mogli spełniać „pożyteczną funkcję w państwie o ustroju socjalistycznym”⁹¹. Sprawą dla nich trudną i nierozstrzygniętą była kwestia, czy aktywizować księży, nawet tych pozytywnych, w pracy społecznej, gdy obowiązywała polityka ograniczenia ich działalności do pracy czysto kultowej w kościele⁹².

Władze komunistyczne zdawały sobie sprawę z trudności w prowadzeniu KKC, ze specyfiki środowiska duchownego (formacji seminaryjnej). Obawiały się przejścia

⁸² *Ibidem*, Otwarcie poszerzonego Zarządu CZKK „Caritas” w Warszawie, Sopot 21.09.1960 r., k. 62.

⁸³ AAN, UdsW, 89/130, Uwagi dotyczące działalności ruchu Księży „Caritas”, k. 70.

⁸⁴ AIPN, 0648/23/2, Notatka służbowa dotycząca c.d. referatu odtwarzanego z taśmy magnetofonowej na Komisji Głównej Episkopatu w dniu 14 listopada, Warszawa 27.11.1961 r., k. 125.

⁸⁵ *Ibidem*.

⁸⁶ AAN, UdsW, 89/130, Uwagi dotyczące działalności ruchu Księży „Caritas”, k. 71.

⁸⁷ *Ibidem*.

⁸⁸ AIPN, 0648/23/2, Notatka służbowa dotycząca c.d. referatu odtwarzanego z taśmy magnetofonowej na Komisji Głównej Episkopatu w dniu 14 listopada, Warszawa 27.11.1961 r., k. 124.

⁸⁹ AAN, UdsW, 89/130, Uwagi dotyczące działalności ruchu Księży „Caritas”, k. 72.

⁹⁰ *Ibidem*, k. 73–74.

⁹¹ *Ibidem*, k. 72.

⁹² Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 26 lipca 1961 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 23.

tego ruchu od „postępowości do klerykalizacji” w działalności społeczno-politycznej. Problemem było dla nich także to, że zajęcia duszpasterskie w parafii utrudniały zaangażowanie księży w pracę organizacyjną KKC, a wykorzystanie księży, na których zostały nałożone kary kościelne, utrudniałoby szersze oddziaływanie na duchownych⁹³. Dlatego angażowały w KKC świeckich pracowników. Wychodziły także z założenia, że ugrupowania (PAX, Chrześcijańskie Stowarzyszenie Społeczne, „Znak”) powinny nie konkurować z ZKC, ale je uzupełniać⁹⁴.

W 1962 r. komuniści podjęli się oceny dotychczasowej działalności KKC oraz opracowania koncepcji wzmacniania i rozwijania ZKC. Rozpatrywali sprawę statusu KKC w zrzeszeniu⁹⁵. Ostatecznie uznali, że koła winny „pozostać przy Zrzeszeniu »Caritas«”, ale działać zasadniczo w swoim środowisku, „nie wykluczając ich udziału w pracach KFJN”⁹⁶. Wydział Administracyjny ocenił na ogół pozytywnie ich dotychczasowy dorobek organizacyjny i programowy⁹⁷. Jako mankamenty wymienił „zbyt wąski front oddziaływania na pozostałą część duchowieństwa, w tym – młodych księży, małą atrakcyjność dotychczas stosowanych form i metod pracy propagandowej” oraz wybieranie do niektórych zarządów KKC księży skompromitowanych⁹⁸. Wskazał także na brak zainteresowania centralnych i lokalnych czynników partyjnych i administracyjnych „postępowym duchowieństwem”, co też jego zdaniem miało wpływ na słaby rozwój ilościowy i jakościowy KKC⁹⁹. Dlatego w trosce o „rozwijanie idei pozytywnej współpracy polskiego duchowieństwa z władzą ludową, w celu kształtowania nowych, zgodnych z polityką PRL relacji między państwem a Kościołem” nakazał UdsW nadzorującemu KKC m.in. zachować organizacyjne oparcie ruchu księży o ZKC, opracować długofalowy plan działalności kół¹⁰⁰ oraz wykorzystać księży działaczy do wyjaśniania wiernym idei pozytywnej współpracy duchowieństwa z władzą ludową¹⁰¹. Komuniści sami wskazywali, że „Koła Księży »Caritas« w swej działalności na zewnątrz nie powinny podkreślać antyhierarchicznej postawy ruchu księży pozytywnych, gdyż to ich naraża na niepotrzebne represje, a więcej zajmować się sprawami codziennymi”¹⁰².

KKC w latach 1959–1964 funkcjonowały samodzielnie, obok ZKC, w oparciu o odrębną strukturę organizacyjną, własne kierownictwo (Centralny Zarząd KKC). Był to powód ataków episkopatu na tę organizację. W tej sytuacji, aby utrudnić bisku-

⁹³ AAN, UdsW, 89/130, Uwagi dotyczące działalności ruchu Księży „Caritas”, k. 65.

⁹⁴ *Ibidem*, 127/148, Pismo Ministra J. Sztachelskiego do Ryszarda Strzeleckiego. Wnioski, Warszawa 6.01.1961 r., k. 10.

⁹⁵ W lipcu i sierpniu 1962 r. komuniści przeprowadzili likwidację placówek ZKC (AIPN, 0648/23/2, Informacja z posiedzenia Komisji Głównej Episkopatu odbytej w dniu 28.08.1962 r., k. 153).

⁹⁶ Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 14 września 1962 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 41.

⁹⁷ AAN, UdsW, 127/300, Ocena dotychczasowej działalności „Kół Księży Caritas” oraz wnioski w zakresie umacniania i rozwijania tego ruchu, k. 56.

⁹⁸ *Ibidem*.

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*, k. 57–59.

¹⁰¹ *Ibidem*, k. 59–63.

¹⁰² Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 14 września 1962 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 42.

pom naciski na działaczy KKC i dać tym drugim dogodniejszą formę organizacyjną w rozwijaniu współpracy z ustrojem socjalistycznym, w kręgach władzy państwowej zaczęto zastanawiać się nad bezpośrednim powiązaniem działalności kół księży z pracą ZKC, zniesieniem odrębnego zarządu KKC i wprowadzeniem ich działaczy do władz zrzeszenia¹⁰³. Sądono, że takie rozwiązanie „wytrącałoby z rąk hierarchii kościelnej argument istnienia międzydiecezjalnej organizacji księży stojącej w kolizji nie tylko z odpowiednimi przepisami prawa kanonicznego, ale również z postanowieniami protokołu dołączonego do porozumienia z dnia 14.04.1950 r.”¹⁰⁴ Suponowano, że ZKC prowadziłyby nadal zakłady specjalne dla nieuleczalnie chorych, upośledzonych, lecz jego głównym zadaniem pozostałoby organizowanie księży współpracujących z władzą ludową¹⁰⁵.

Pierwsza próba połączenia była rozpatrywana już w 1961 r. Zaniechano ją głównie dlatego, aby nie stworzyć wrażenia, że stało się to pod wpływem nacisków episkopatu. Dwa lata później działacze z ZG KKC ponownie wyszli z propozycją¹⁰⁶. Nie ukrywali przed władzą komunistyczną, że chcą mieć bezpośredni wpływ na działalność opiekuńczą ZKC. Dla władz państwowych było to nie do przyjęcia¹⁰⁷. Obawiały się, że w ten sposób głównie dlatego, aby nie stworzyć w Caritasie¹⁰⁸. Dlatego zastanawiały się, „jak zabezpieczyć »Caritas« przed wpływami episkopatu: w sytuacji promowania umasowienia »Caritas«”¹⁰⁹. Mimo tych zastrzeżeń w kwietniu 1963 r. kierownictwo KC PZPR podjęło wstępne działania dotyczące integracji ZKC z KKC. Co ciekawe, wątpliwości w tej sprawie zgłosił szef UdsW Tadeusz Żabiński¹¹⁰. Sprawa integracji KKC z ZKC była przedmiotem obrad Zespołu ds. Kleru Wydziału Administracyjnego KC PZPR w maju 1963 r. Władze komunistyczne chciały pozbawić episkopat formalnego pretekstu do atakowania księży zaangażowanych w KKC i nakładania na nich sankcji kanonicznych, dlatego nakazały integrację ZKC i Centralnego Zarządu KKC. W dyskusji nad kwestią integracji zastanawiano się nad wypracowaniem dla ruchu „społecznie postępowego” księży możliwości poszerzenia działalności wśród całego duchowieństwa oraz umasowienia jego szeregów w ramach ZKC. Rozważano również sprawę zwiększenia w nim swobody społecznego działania oraz promowania w jego władzach księży pewnych politycznie, cieszących się szacunkiem, autorytetem wśród wiernych i przydatnych w planach politycznych władz

¹⁰³ AAN, UdsW, 74/78, Notatka dotycząca przebiegu procesu integracji Zrzeszenia Katolików „Caritas” i CZKK „Caritas”, k. 2.

¹⁰⁴ Połączenie KKC z ZKC w opinii władz komunistycznych miało też w jakiś sposób odebrać biskupom argument „o niekanoniczności ruchu księży „Caritas” (AIPN, 0639/199, Charakterystyka działalności Zrzeszenia „Caritas” w opinii działalności opiekuńczej, k. 169; AAN, UdsW, 74/78, Notatka dotycząca przebiegu procesu integracji Zrzeszenia Katolików „Caritas” i CZKK „Caritas”, k. 2).

¹⁰⁵ AAN, UdsW, 74/78, Notatka dotycząca przebiegu procesu integracji Zrzeszenia Katolików „Caritas” i CZKK „Caritas”, k. 3.

¹⁰⁶ Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 18 czerwca 1963 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 67.

¹⁰⁷ *Ibidem*, s. 70.

¹⁰⁸ *Ibidem*.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ Protokół z posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR z dnia 9 kwietnia 1963 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 64.

komunistycznych¹¹¹. Ta kwestia była przedmiotem dyskusji także na posiedzeniu Komisji ds. Kleru 18 czerwca 1963 r.¹¹² Ustalono zasady przeprowadzenia integracji KKC z ZKC¹¹³. Komuniści przez zjednoczenie kół ze zrzeszeniem zamierzali stworzyć masową organizację księży, obejmującą od 2 do 2,5 tys. duchownych, co miałyby odpowiednią wymowę polityczną i stanowiłyby poważny argument w rozgrywkach z episkopatem¹¹⁴. Łudzili się, że skupienie w ZKC od 3 do 4 tys. księży pokazałoby prymasowi Wyszyńskiemu, „że poważna część duchowieństwa chce współpracy z władzami państwowymi”¹¹⁵. Niektórzy komuniści uważali za korzystne to połączenie, ponieważ dawało możliwość prowadzenia długofalowej polityki w stosunku do duchowieństwa. Jasno to określił Kazimierz Witaszewski: „Musimy mieć jakąś organizację księżowską, w której księża mieliby możliwość pracować i zbliżyć się do władzy”¹¹⁶. Komuniści nie chcieli utracić dotychczasowego sukcesu lojalizacji części duchowieństwa i pragnęli stworzyć nowe możliwości¹¹⁷. Ostateczną decyzję o integracji KKC z ZKC władze podjęły pod koniec 1963 r.¹¹⁸ Na początku kwietnia 1964 r. Zespół ds. Kleru KC PZPR nakazał Departamentowi IV MSW opracować charakterystyki osób przewidzianych do władz ZKC. Wyznaczono też odpowiedzialnych za przygotowanie i przeprowadzenie zjednoczeniowego Walnego Zjazdu w 1964 r.¹¹⁹ Zespół ds. Kleru Wydziału Administracyjnego zatwierdził referat programowy i referat sprawozdawczy zjazdu¹²⁰. Decydował też o wysłaniu z okazji zjazdu listów – depeza do przewodniczącego Rady Państwa, episkopatu, premiera i prymasa Wyszyńskiego¹²¹.

Akcję scalającą przeprowadzono na Walnym Zjeździe ZKC w kwietniu 1964 r. Z polecenia KC PZPR Zjazd zabezpieczał Departament IV MSW¹²². W pierwszym etapie inte-

¹¹¹ Wydział Administracyjny KC PZPR polecił również UdsW sprawić, aby księża należący do ZKC stanowili przeciwwagę tzw. księży „reakcyjnych”, współdziałali na terenie swoich parafii z Komitetami Frontu Jedności Narodu, z władzami terenowymi, PKPS, komitetami antyalkoholowymi, kółkami rolniczymi i mobilizowali wiernych do czynów społecznych, pozyskiwali do KKC duchowieństwo parafialne, kurialne, zakonne, z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego i Akademii Teologii Katolickiej (AAN, UdsW, 70/17, Wnioski w zakresie pracy społecznie-postępowej duchowieństwa w ramach Zrzeszenia Katolików Caritas, k. 117–120).

¹¹² Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 18 czerwca 1963 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 67.

¹¹³ *Ibidem*.

¹¹⁴ *Ibidem*, s. 71.

¹¹⁵ *Ibidem*.

¹¹⁶ *Ibidem*, s. 72.

¹¹⁷ *Ibidem*, s. 75.

¹¹⁸ AIPN, 0648/23/2, Informacja z posiedzenia Komisji Głównej Episkopatu odbytej z dnia 17 bm., Warszawa, 18.12.1963 r., k. 170.

¹¹⁹ Zostali nimi: Aleksander Skarżyński, Stanisław Pypno, Cykała, Jerzy Muszyński (Protokół z posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR w dniu 7 kwietnia 1964 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 121).

¹²⁰ Protokół z posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR w dniu 18 kwietnia 1964 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 123–124.

¹²¹ *Ibidem*, s. 124. Oni też decydowali o wyjazdach za granicę członków ZKC, np. ks. Owczarka i ks. Jasińskiego do Pragi w 1965 r. (Protokół z posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR w dniu 11 listopada 1964 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 250).

¹²² Protokół z posiedzenia Zespołu ds. Kleru przy Wydziale Administracyjnym KC PZPR w dniu 7 kwietnia 1964 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 121.

gracji uwagę zwrócono przede wszystkim na dobór osób do zarządów – głównego i wojewódzkich. Starano się nie dopuścić do nich osób niezwiązanych z ruchem, nieaktywnych i skompromitowanych wobec duchowieństwa¹²³. Przy okazji wyboru nowych władz wymieniono mniej aktywnych członków zarządu na wartościowsze osoby. Zwiększono udział duchownych we władzach zrzeszenia, a ograniczono liczbę świeckich członków ZKC. Nie dopuszczono do opanowania zarządów OW przez organizacje katolików świeckich. Usankcjonowano dominację księży w ZKC, co było jednym z postulatów przez nich wysuwanych¹²⁴. Władze komunistyczne pozytywnie oceniły „oparcie” na ZKC działalności duchowieństwa zaangażowanego w popieranie władz komunistycznych w Polsce¹²⁵. Wyrażały przekonanie, że w ten sposób doprowadzono „do znacznej konsolidacji ruchu postępowego duchowieństwa”. W opinii UdsW dawało to lepsze warunki „dla zwiększenia użyteczności całej organizacji w obu jej pionach działalności społeczno-obywatelskiej oraz opiekuńczej”¹²⁶.

Od tego momentu ZKC było organizacją o charakterze charytatywnym i społeczno-politycznym, finansowaną ze środków państwowych, nie opozycyjną wobec biskupów, ile w istocie występującą przeciwko hierarchii. „Caritasowcy to nasi janczarowie w Kościele” – miał powiedzieć Aleksander Skarżyński. ZKC stało się kadrową organizacją księży, skupiało w swoich szeregach księży diecezjalnych, zakonników i osoby świeckie. Prowadziło akcję szkoleniową członków. Kształtowało wśród księży w tej organizacji lojalną postawę wobec państwa. Jej członkowie uczestniczyli na szczeblu centralnym i wojewódzkim w Komitecie FJN¹²⁷. Głównym zadaniem Zrzeszenia, poza działalnością charytatywną (prowadzenie zakładów opiekuńczo-wychowawczych), była praca społeczna dla państwa ludowego. Władze komunistyczne oczekiwały, że księża zrzeszeni w Caritas staną na stanowisku pozytywnej współpracy z władzą ludową i będą pozyskiwać do niej pozostałe duchowieństwo¹²⁸. Inne formy działalności ZKC to organizowanie np. akcji społecznych o zasięgu ogólnopolskim (niewygodnych politycznie dla episkopatu) i działalność wydawnicza¹²⁹. W latach sześćdziesiątych władze komunistyczne wykorzystywały ZKC do realizowania bieżącej polityki, m.in. do ataków na episkopat czy Stolicę Apostolską, co powodowało negatywną reakcję biskupów i sankcje kanoniczne wobec księży „caritasowców”. Chodziło np. o udział w konkuren-

¹²³ AAN, 74/78, Notatka dotycząca przebiegu procesu integracji Zrzeszenia Katolików „Caritas” i CZKK „Caritas”, k. 7.

¹²⁴ AAN, UdsW, 127/301, Notatka w sprawie dalszej działalności ZKC oraz zwołania Walnego Zjazdu, k. 22; AAN, 74/78, Notatka dotycząca przebiegu procesu integracji Zrzeszenia Katolików „Caritas” i CZKK „Caritas”, k. 9.

¹²⁵ AIPN, 0639/199, Charakterystyka działalności Zrzeszenia „Caritas” w opinii działalności opiekuńczej, k. 169.

¹²⁶ AAN, ZKC, 1/441, Charakterystyka działalności zrzeszenia Caritas w pionie działalności opiekuńczej, k. 14.

¹²⁷ AAN, UdsW, 127/82, Skrót protokołu z obrad w dniu 4 grudnia 1969 r. II część spotkania, k. 19–21; *ibidem*, 136/6, Skrót protokołu z obrad w dniu 4 grudnia 1969 r. II część spotkania, k. 49–52.

¹²⁸ *Ibidem*, 127/303, Notatka w sprawie dalszej działalności Zrzeszenia Katolików Caritas oraz zwołania Walnego Zjazdu, k. 280.

¹²⁹ *Ibidem*, 127/82, Skrót protokołu z obrad w dniu 4 grudnia 1969 r. II część spotkania, k. 19–21; *ibidem*, 136/6, Skrót protokołu z obrad w dniu 4 grudnia 1969 r. II część spotkania, k. 49–52.

cyjnych obchodach w 1966 r. z okazji milenium¹³⁰ czy budowy pomnika Jana XXIII we Wrocławiu¹³¹.

Wspomnieni księży podporządkowywali się wszelkim zarządzeniom władz państwowych (rejestracja punktów katechetycznych, księgi inwentarzowe), negatywnie ocenili orędzie biskupów polskich do niemieckich z 1965 r., krytykowali program milenijny prymasa Wyszyńskiego, list biskupów z okazji Cudu nad Wisłą w 1920 r. czy kwestię wychowania katolickiego młodzieży¹³².

ORGANA PARTYJNE I PAŃSTWOWE NADZORUJĄCE DZIAŁALNOŚĆ ZKC

Z ramienia władz partyjnych ZKC zajmował się Wydział Administracyjny KC PZPR – Komisja ds. Kleru¹³³. Z upoważnienia władz państwowych zrzeczenie nadzorował UdsW¹³⁴. W wielu wypadkach stanowił on także „pas transmisyjny” pomiędzy władzami partyjnymi i organami bezpieczeństwa¹³⁵. Pod koniec lat pięćdziesiątych ZKC zostało poddane ściślejszej kontroli UdsW i Wydziału do spraw Wyznań. W kwestii ZKC UdsW na bieżąco informował Wydział Administracyjny KC PZPR, sugerował linię postępowania i wykonywał jego polecenia¹³⁶. W porozumieniu z nim decydował o terminie zwołania walnych zjazdów zrzeczenia¹³⁷, ponadto dbał o właściwy dobór delegatów na nie. Z przed-

¹³⁰ AAN, ZKC, 1/412, Działalność Zrzeczenia Katolików „Caritas” za rok 1966, k. 18; B. Noszczak, *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020, s. 284–432.

¹³¹ K. Jaworska, *Relacje między państwem a Kościołem katolickim w (archi)diecezji wrocławskiej w latach 1956–1974*, Legnica 2009, s. 197–202.

¹³² AAN, UdsW, 127/310, Notatka służbowa w sprawie działalności społeczno-obywatelskiej Zrzeczenia Katolików „Caritas” w 1973 r. opracowana na podstawie sprawozdań Wydziałów do Spraw Wyznań, k. 28; *Kościół w Polsce...*, t. 2, s. 433–434; Protokół z posiedzenia Prezydium Komisji KC ds. Kleru w dniu 25 lipca 1967 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 307, 309.

¹³³ AAN, KC PZPR, 237/XIV-168, Przydział do Wydziału Administracyjnego KC instytucji i stowarzyszeń społecznych finansowanych przez władze naczelne, k. 9; Protokół z posiedzenia Komisji ds. Kleru z dnia 18 czerwca 1963 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 67; AAN, UdsW, 129/41, Pismo Wiesława Ociepki Sekretarza Komisji KC ds. Kleru do Tadeusza Żabińskiego dyrektora UdsW, Warszawa 19.07.1961 r., k. 10.

¹³⁴ On i jego terenowe WdsW w kwestii nadzoru nad ZKC odgrywały wiodącą rolę. UdsW w sprawie ZKC współpracował z MPiOS, Ministerstwem Zdrowia oraz Ministerstwem Oświaty (AAN, ZKC, 1/403, Sprawozdanie Dyrektora Centrali z wewnątrz-organizacyjnych Zrzeczenia „Caritas” od IX 1950 r. do IX 1951 r., k. 12; Instrukcja nr 6 Dyrektora Departamentu V z dnia 11.05.1951 r. [w:] *Instrukcje, wytyczne, okólniki Departamentu V MBP...*, s. 254; *Sprawozdanie ze Zjazdu Organizacyjnego Zrzeczenia Katolików „Caritas”, „Caritas” 1950*, nr 60–61, s. 162).

¹³⁵ H. Misztal, *Polskie prawo wyznaniowe. Zagadnienia wstępne, rys historyczny*, Lublin 1997, s. 202–204; B. Fijałkowska, *Partia wobec religii...*, s. 105.

¹³⁶ Protokół z posiedzenia Prezydium Komisji KC ds. Kleru w dniu 25 lipca 1967 r. [w:] *Tajne dokumenty Państwo – Kościół...*, s. 307; AAN, KC PZPR, 237/XIV-180, Pismo Jana Lecha wicedyrektora UdsW do Wydziału Administracyjnego KC PZPR, Warszawa 17.11.1960 r., k. 208; AAN, UdsW, 89/165, Walny Zjazd Zrzeczenia Katolików Caritas, Poufne, k. 89–92; *ibidem*, Pismo Aleksandra Skarzyńskiego Dyrektora UdsW do Zastępcy Kierownika Wydziału Administracyjnego KC PZPR Wiesława Ociepki, Warszawa 5.05.1967 r., k. 123.

¹³⁷ Na przykład 20 II 1962 r. podjął decyzję, że nie odbędzie się walny zjazd zrzeczenia w tym roku (AAN, UdsW, 129/62, *Sprawozdanie z narady w sprawie Zrzeszenia Katolików „Caritas”*, k. 159).

stawicielami władz terenowych uzgadniał poszczególnych kandydatów. Natomiast z kierownikami WdsW przeprowadzał wiele narad specjalnie tym zagadnieniom poświęconych¹³⁸. W toku prac przygotowawczych do walnych zjazdów weryfikował aktualny stan członków i kół Zrzeszenia. Dbał o oczyszczenie szeregów ZKC z „elementów nieprzydatnych”. Władze wyznaniowe decydowały też o składzie personalnym (przewodniczący, sekretarz zjazdu, komisja mandatowa, komisja wyborcza, komisja wnioskowa) oraz treści wygłaszanych referatów i uczestnikach dyskusji¹³⁹. Przed Walnym Zjazdem ZKC od WdsW pozyskiwał informacje o księżach i świeckich kierownikach biur OW ZKC planowanych do ZG ZKC¹⁴⁰.

W sprawie zrzeszenia w UdsW odbywały się cykliczne narady z udziałem przedstawicieli ZG ZKC¹⁴¹. Władze wyznaniowe monitorowały na bieżąco funkcjonowanie zrzeszenia, ingerowały też w jego działalność¹⁴². Na przykład w 1961 r. nakazały weryfikację kół Caritas i ludzi, zwłaszcza tych, którzy mieli silne powiązania z parafiami. Odmawiały zgody na reaktywowanie kół terenowych ZKC z powodu podejrzeń o kryptoparafialną działalność czy zbyt duże wpływy w nich PAX-u, który miał narzucony limit organizacyjny¹⁴³. Urzędnicy wyznaniowi uczestniczyli w zebraniach ZG ZKC i każdego roku ustalali budżet zrzeszenia¹⁴⁴. UdsW decydował o kształcie i kierunkach jego zaangażowania¹⁴⁵. Kontrolował politykę personalną w ZKC, zwłaszcza na szczeblu centralnym¹⁴⁶. Władze wyznaniowe przeprowadzały rozmowy z prezesami zarządów okręgowych i kierownikami biur okręgowych ZKC na temat działalności¹⁴⁷. Dzięki temu uzyskali ich opinie o ogólnej ocenie nastrojów w zrzeszeniu, problematyce pracy wewnątrzorganizacyjnej, współpracy ZG z ogniwami terenowymi, relacjach z władzami państwowymi, kuriami diecezjalnymi, PAX, ChSS i Klubami

¹³⁸ AAN, 74/78, Notatka dotycząca przebiegu procesu integracji Zrzeszenia Katolików „Caritas” i CZKK „Caritas”, k. 9.

¹³⁹ AAN, UdsW, 89/165, Notatka dotycząca Walnego Zjazdu Zrzeszenia Katolików „Caritas”, załącznik nr 3, k. 133.

¹⁴⁰ *Ibidem*, Pismo Henryka Kołodziejka z WdsW PWRN w Szczecinie do UdsW, Szczecin 3.03.1967 r., k. 211; *ibidem*, Charakterystyka ob. Saturnin Wysocki, k. 212; *ibidem*, Charakterystyka. Leopold Krzak, k. 213; *ibidem*, Charakterystyka. Ks. Bonifacy Woźny, k. 215; *ibidem*, Charakterystyka. Ks. Jan Osadziński, k. 216; *ibidem*, Charakterystyka. Ks. ppłk Wiernusz Stanisław, k. 218; *ibidem*, Charakterystyka. Ks. Czechowicz Zygmunt, k. 219; *ibidem*, Charakterystyka. Ks. Wiśniewski Teodor, k. 220.

¹⁴¹ *Ibidem*, 129/64, Notatka dot. konferencji Prezydium Zarządu Głównego „Caritas” u dr T. Żabińskiego, k. 15.

¹⁴² 20 II 1962 r. w UdsW odbyła się narada w sprawie ZKC, poruszono na niej sprawy lokalowe zrzeszenia oraz kwestię obsady stanowiska dyrektora OW w Warszawie (*ibidem*, 129/62, Sprawozdanie z narady w sprawie Zrzeszenia] Kat[olików] „Caritas”, k. 157).

¹⁴³ *Ibidem*, Sprawozdanie z narady w sprawie Zrzeszenia] Kat[olików] „Caritas”, k. 159. W tym roku dla władz wyznaniowych priorytetem było szybkie przestawienie ZKC na działalność opiekuńczą (*ibidem*, 129/64, Notatka dot. konferencji Prezydium Zarządu Głównego „Caritas” u dr T. Żabińskiego, k. 16).

¹⁴⁴ AAN, KC PZPR, 237/XIV-180, Otwarcie poszerzonego Zarządu CZKK „Caritas” w Warszawie, Sopot 21.09.1960 r., k. 66; AAN, 74/78, Protokół ze spotkania przedstawicieli Koła postępowych księży Caritas, Zarządu Głównego Zrzeszenia Caritas z posłem Frankowskim z ChSS w dniu 3.12.1959 r., k. 80.

¹⁴⁵ AAN, UdsW, 70/17, Wnioski w zakresie pracy społecznie-postępowej duchowieństwa w ramach Zrzeszenia Katolików Caritas, k. 118.

¹⁴⁶ *Ibidem*, 89/165, Notatka, k. 112, 118.

¹⁴⁷ Na przykład między 29 III 1967 a 1 IV 1967 r. z Krakowa, Szczecina, Bydgoszczy, Rzeszowa, Poznania, Warszawy, Łodzi w rozmowach z ramienia UdsW uczestniczyli dyrektor Skarżyński, wicedyrektor Jan Bohdan, Janitz, naczelnik Leśniewski (*ibidem*, Opinie oddziałów Zrzeszenia Caritas, k. 106).

Inteligencji Katolickiej¹⁴⁸. UdsW proponował działaczy ZKC jako kandydatów do udziału w posiedzeniach Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu, np. w 1966 r. ks. Stanisława Owczarka, ks. Józefa Brzezińskiego, ks. Józefa Juchtę, ks. Feliksa Litewkę, ks. Jana Kornobisa czy ks. Zygmunta Majchrzaka¹⁴⁹.

UdsW współpracował z IV Departamentem MSW. Wymieniał z nim informacje na temat zrzeczenia, np. dotyczące organizacji walnych zjazdów, wyborów do ZG ZKC oraz propozycji personalnych kandydatów do zarządu, przedstawionych przez ZG ZKC¹⁵⁰.

Na poziomie wojewódzkim WdsW nadzorowały działalność OW ZKC. Wpływały na program zebrań ogólnych prezydium kół księży i Zarządów OW „Caritas”¹⁵¹. WdsW przesyłały do UdsW w Warszawie notatki i informacje z zebrań ogólnych KKC¹⁵². Wojewódzkie Zespoły ds. Kleru przy Komitecie Wojewódzkim PZPR decydowały o organizowaniu spotkań przewodniczących Wojewódzkich Rad Narodowych z księżmi zrzeszonymi w KKC i niezrzeszonymi, np. w Lublinie takie spotkanie wyznaczono na 24 maja 1966 r.¹⁵³

WdsW opracowywały też każdego roku plany pracy w odniesieniu do OW ZKC. WdsW w Bydgoszczy w 1966 r. planował działania na rzecz zwiększenia liczby członków o 32 osoby poprzez wyszukiwanie kandydatów na członków ZKC, zorganizowanie dwóch spotkań przewodniczącego Prezydium WRN z członkami Zarządu Wojewódzkiego Caritas, nakłanianie księży przez członków zrzeczenia do przestrzegania przepisów państwowych odnośnie do rejestracji punktów katechetycznych, ksiąg inwentarza oraz do udziału w czynach społecznych¹⁵⁴. WdsW poprzez UdsW doprowadzał do zmian na stanowiskach w zarządach wojewódzkich ZKC, np. kierowników biur OW¹⁵⁵. Dochodziło czasami do paradoksalnych sytuacji, kiedy to urzędnicy WdsW zakazywali członkom KKC atakowania biskupów w referatach sprawozdawczych i przemówieniach¹⁵⁶.

¹⁴⁸ *Ibidem*, Notatka dotycząca Walnego Zjazdu Zrzeszenia Katolików „Caritas”, k. 125; *ibidem*, Opinie oddziałów Zrzeszenia Caritas, k. 109. W rozmowach z ramienia UdsW uczestniczyli dyrektor Skarżyński, wicedyrektor Jan Bohdan, Janitz, naczelnik Leśniewski (*ibidem*, Opinie oddziałów Zrzeszenia Caritas, k. 109).

¹⁴⁹ *Ibidem*, 89/159, Pismo A. Skarżyńskiego do Ogólnopolskiego Komitetu Frontu Jedności Narodu, Warszawa 3.01.1966 r., k. 2.

¹⁵⁰ *Ibidem*, 89/165, Pismo Aleksandra Skarżyńskiego Dyrektora UdsW do Stanisława Morawskiego Dyrektora Departamentu IV MSW, Warszawa 23.05.1967 r., k. 122; *ibidem*, Notatka dotycząca Walnego Zjazdu Zrzeszenia Katolików „Caritas”, k. 124; *ibidem*, A. Potemski. Notatka, k. 206–207.

¹⁵¹ *Ibidem*, 89/176, Pismo Mieczysława Żywickiego Kierownika WdsW PWRN w Zielonej Górze do UdsW, Zielona Góra 11.03.1970 r., k. 116; *ibidem*, Projekt programu zebrania ogólnego Kół Księży „Caritas” w dniu 22.04.1970 r. poświęcone 25 rocznicy powrotu Ziemi Odzyskanych do Macierzy, k. 117.

¹⁵² *Ibidem*, Notatka służbowa z ogólnego zebrania KK „Caritas” w dniu 27.01. połączonego z opłatkiem, k. 119–120.

¹⁵³ *Ibidem*, 89/159, Pismo Kierownika WdsW PWRN w Lublinie do Dyrektora UdsW, Lublin 10.05.1966 r., k. 45.

¹⁵⁴ *Ibidem*, Plan pracy Wydziału do Spraw Wyznań Prezydium WRN w Bydgoszczy w odniesieniu do Zrzeszenia Katolików „Caritas” – Oddziału Wojewódzkiego w Bydgoszczy na rok 1966 r., k. 81–82.

¹⁵⁵ Najczęstszymi powodami były mała operatywność, nikłe zaangażowanie się w działalność zrzeczenia i niewielkie zainteresowanie polityką wyznaniową (*ibidem*, Pismo Kierownika Wydziału do Spraw Wyznań PWRN w Białymstoku do UdsW, Białystok 23.12.1965 r., k. 142).

¹⁵⁶ *Ibidem*, Pismo Kierownika WdsW PWRN w Katowicach do UdsW, Katowice 28.04.1966 r., k. 52.

Na poziomie lokalnym współpraca WdsW z ZKC układała się dobrze. Dochodziło do spotkań przewodniczących PWRN z kierownictwami zarządów OW ZKC, w czasie których przedstawiciel zarządu informował władze o działalności ZKC oraz trudnościach ze strony biskupów¹⁵⁷. WdsW utrzymywały stały kontakt z OW ZKC¹⁵⁸. Przedstawiciel wydziału uczestniczył w walnych zebraniach, aby dopilnować zgodności działań OW ZKC z linią władzy państwowej¹⁵⁹. Pracownicy wydziału brali udział w zebraniach zarządów OW ZKC. Kierownictwo zarządu OW spotykało się z kierownictwem wydziałów regularnie¹⁶⁰. WdsW miały wpływ na wybór składu zarządów OW ZKC. Kwestie personalne składów zarządów centralnych i wojewódzkich ZKC uzgadniało z odpowiednimi wydziałami wyznaniowymi¹⁶¹. Na polecenie UdsW WdsW opracowywały charakterystyki kierowników biur, a także zarządów OW ZKC¹⁶². W przypadkach osób uskarżających się na „niesprawiedliwości” doznawane ze strony biskupów, WdsW starały się umacniać ich postawę, rekompensować krzywdy, pomagać poprzez rozmowy z nimi, stosowanie ulg podatkowych, dotacji i zapomóg doraźnych¹⁶³. WdsW udawało się niekiedy pomóc księżom zaangażowanym w działalność ZKC przed represjami ze strony biskupów, np. nie dopuszczono do przeniesienia ks. Litewki przez kurię do innej parafii¹⁶⁴.

Władze wyznaniowe zdawały sobie sprawę, że niektórzy duchowni wstąpili do zrzeszenia z powodów koniunkturalnych, licząc na korzyści w postaci niskich podatków, dotacji, zapomóg osobistych i zezwoleń na budowę obiektów kościelnych¹⁶⁵. Od końca lat sześćdziesiątych zwracały uwagę zarządom wojewódzkim, aby do ZKC nie werbować księży mających złą opinię moralną, a namawiać do przystąpienia duchownych „poważnych i młodych”¹⁶⁶. Zdaniem władz wyznaniowych problem z werbunkiem młodych księży do ZKC nie wynikał z ich osobistej postawy, ale wrogiego nastawienia do tej organizacji biskupów i wytworzonej atmosfery, zwłaszcza po *Pro memoria* episkopatu z 1967 r.¹⁶⁷ Skutki wydania tego listu okazały się szybko odczuwalne, zwłaszcza w niektórych diecezjach,

¹⁵⁷ *Ibidem*, 89/176, Poufne. Notatka ze spotkania przewodniczącego Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Rzeszowie z kierownictwem Zarządu Oddziału Wojewódzkiego „Caritas” w Rzeszowie, Rzeszów 13.04.1970 r., k. 71–72.

¹⁵⁸ *Ibidem*, 127/310, Notatka służbowa w sprawie działalności społeczno-obywatelskiej Zrzeszenia Katolików „Caritas” w 1973 r. opracowana na podstawie sprawozdań Wydziałów do Spraw Wyznań, k. 2–53.

¹⁵⁹ AAN, ZKC, 2/370, Protokół z Walnego Zebrania – zebrania sprawozdawczo-wyborczego Zarządu Oddziału Wojewódzkiego „Caritas” w Katowicach w dniu 27.05.1975 r., k. 88.

¹⁶⁰ AAN, UdsW, 127/310, Notatka służbowa w sprawie działalności społeczno-obywatelskiej Zrzeszenia Katolików „Caritas” w 1973 r. opracowana na podstawie sprawozdań Wydziałów do Spraw Wyznań, k. 2–53.

¹⁶¹ *Ibidem*, 89/159, Pismo WdsW RWRN w Bydgoszczy do UdsW, Bydgoszcz 21.06.1966 r., k. 14; *ibidem*, 70/21, Notatka służbowa z rozmowy z ks. Czesławem Oraczewskim odbytej w jego mieszkaniu przez zastępcę kierownika WdsW Stanisława Pobożnego 17.12.1963r., k. 212–213.

¹⁶² *Ibidem*, 89/165, Pismo Kazimierza Leśniewskiego, 27.04.1967 r., k. 87.

¹⁶³ *Ibidem*, 89/176, Ocena działalności organizacji katolickich na terenie województwa kieleckiego w okresie od 1967 do miesiąca sierpnia 1970 r., k. 21.

¹⁶⁴ *Ibidem*, 89/165, Charakterystyka ks. Feliksa Litewki Prezesa Wojewódzkiego Oddziału Zrzeszenia Katolików „Caritas” w Łodzi, Łódź 1.03.1967 r., k. 245.

¹⁶⁵ *Ibidem*, 89/176, Ocena działalności organizacji katolickich na terenie województwa kieleckiego w okresie od 1967 do miesiąca sierpnia 1970 r., k. 17.

¹⁶⁶ *Ibidem*, k. 20.

¹⁶⁷ W *Pro Memoria* z 16 VI 1967 r. episkopat polecił tych kapłanów karać, upominać, nawet napiętnować. *Kościół w Polsce...*, t. 2, s. 433–434.

np. sandomierskiej, w której wstąpienie kapłana do ZKC traktowano jako zdradę Kościoła. Dlatego władze nakazały dłuższą pracę z kandydatem, aby przełamać jego wątpliwości i doprowadzić do podpisania deklaracji członkowskiej¹⁶⁸. Wielu księży uważało to za opowiedzenie się po stronie władzy komunistycznej przeciwko episkopatowi. Władze komunistyczne nie ukrywały, że głównie chodziło im o wprowadzenie zróżnicowania księży i przeciągnięcie ich na swoją stronę¹⁶⁹.

Z administracją partyjną i państwową w kwestii ZKC od samego początku współdziałały organa bezpieczeństwa. Wspierały instytucje administracyjne w sterowaniu tą organizacją. Bezpieka dostarczała materiały o ZKC Wydziałowi Administracyjnemu KC PZPR¹⁷⁰. W ramach spraw obiektowych prowadziła działania operacyjne na ZKC (Prezydium i ZG, OW)¹⁷¹. W stosowaniu środków operacyjnych kierowała się zasadą osiągania maksymalnych zysków przy wykorzystaniu niezbędnych środków¹⁷². Podobnie jak UdsW, poprzez KKC starała się wpływać na lojalizację duchowieństwa wobec PRL¹⁷³.

W 1950 r., w ramach działań operacyjnych dotyczących podporządkowania duchowieństwa katolickiego władzy komunistycznej oraz ograniczania jego wpływu na społeczeństwo, UB zaangażował się w tworzenie nowej organizacji Caritas. Bezpieka podejmowała intensywne działania rozpracowania kościelnego Caritasu i aktywnie uczestniczyła w próbie jego przejścia przez władze komunistyczne, a następnie w zapewnieniu obsady personalnej nowej organizacji¹⁷⁴. Dla funkcjonariuszy aparatu represji księża niezaangażowani oraz lojalni wobec państwa stanowili bazę rekrutacji do grona ZKC¹⁷⁵. Starano się na te stanowiska wybierać osoby „gwarantujące linię rządu” i znajdujące się na zagadnieniach dobroczynności. Gdy nie udało się nakłonić księdza do przyjęcia stanowiska dyrektora, przymuszano osobę świecką¹⁷⁶. Oddziały terenowe miały na polecenie centrali

¹⁶⁸ *Ibidem*.

¹⁶⁹ *Ibidem*.

¹⁷⁰ Notatka z narady w Departamencie IV MSW w dniu 31.01.1969 r., Katowice 4.02.1969 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989*, red. A. Dziurok, Warszawa 2004, s. 417–418.

¹⁷¹ Instrukcja nr 001/77 dyrektora Departamentu IV MSW z dnia 15.03.1977 r. w sprawie kategorii osób, na które powinny być prowadzone kwestionariusze ewidencyjne oraz obiektów i zagadnień, na które powinny być prowadzone sprawy obiektowe [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 528–530; *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów*, red i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017, s. 100.

¹⁷² Podstawowe kierunki pracy Departamentu IV MSW na rok 1964, Warszawa 7.04.1964 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 359; Notatka z narady w Departamencie IV MSW w dniu 31.01.1969 r., Katowice 4.02.1969 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 410–411.

¹⁷³ Podstawowe kierunki pracy Departamentu IV MSW na rok 1964, Warszawa 7.04.1964 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 360.

¹⁷⁴ Na przykład w Tarnowie funkcjonariusze bezpieczeństwa wspólnie z pracownikami Urzędu Wojewódzkiego prowadzili rozmowy z księżmi, typując kandydatów do nowego zarządu przeciw Kościołom i religii (*Przeciw Kościołom i religii. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952*, red. F. Musiał, Kraków 2008, s. 140; J. Żurek, *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949–1956*, Warszawa–Katowice 2009, s. 135–137).

¹⁷⁵ Pismo Dyrektora Departamentu IV MSW do zastępcy Komendanta Wojewódzkiego MO do spraw Bezpieczeństwa w Katowicach, Warszawa 23.07.1959 r. [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*, s. 195.

¹⁷⁶ Instrukcja 1a, Warszawa 4.02.1950 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 142–143.

dostarczyć okólnik Przymusowego Centralnego Zarządu „Caritas” nowo mianowanym dyrektorom diecezjalnym tej organizacji, a także dopilnować przejęcia jej działalności przez zarządy przymusowe i powołania nowego dyrektora, który musiał natychmiast przystąpić do pracy¹⁷⁷. Nakłaniano dawnych pracowników do pracy w nowej organizacji, a gdy odmawiali, mianowano nowych. Bezpieka monitorowała pracę przymusowych zarządów¹⁷⁸. Brała aktywny udział w zorganizowaniu i przeprowadzeniu zbiórki pieniędzy 26 marca 1950 r.¹⁷⁹ Jej zadaniem było nakłonienie jak największej liczby księży do udziału w tym przedsięwzięciu¹⁸⁰. W związku z tym, że Caritasem zajmowały się wydziały społeczno-polityczne urzędów wojewódzkich¹⁸¹, organa bezpieczeństwa starały się swoją pracę wykonywać poprzez agenturę i zaufane osoby. Unikały bezpośredniego wpływu na zrzeszenie i ingerowanie w jego działalność. Czyniły to zakulisowo. Zbierały informacje o udziale duchowieństwa i świeckich katolików w pracach nowych zarządów, trudnościach napotykanym w pracy, stosunku społeczeństwa i hierarchii kościelnej, stanie pracy i aktywności nowych zarządów, o tym, czy zostały przejęte wszystkie zakłady dawnego Caritasu¹⁸². Jako organizacja państwowa ZKC przestał być obiektem „aktywnego rozpracowania operacyjnego”¹⁸³. UB śledził jedynie osoby związane z poprzednią organizacją¹⁸⁴. Monitorował jej funkcjonowanie¹⁸⁵. Należy się zgodzić z Filipem Musiałem, że bezpieka „zrezygnowała z bezpośredniej manipulacji na rzecz wpływu pośredniego”, oddając organizację pod kontrolę pionu wyznaniowego¹⁸⁶. W kolejnych latach SB podejmowała działania mające na celu zabezpieczanie operacyjne i wspieranie działalności ZKC, które – podobnie jak ruch księży patriotów – miały osłabiać Kościół katolicki od wewnątrz¹⁸⁷. Od lat sześćdziesiątych SB pionu IV wobec ZKC prowadziła sprawy obiektowe „na zrzeszeniu”, wydziały IV wojewódzkie – najego oddziałach wojewódzkich ZKC¹⁸⁸.

Podstawowym środkiem realizacji działań operacyjnych organów bezpieczeństwa wobec ZKC była sieć tajnych współpracowników¹⁸⁹. Miała ona im zapewnić rozpoznanie, kontrolę i bieżącą obserwację działalności tej organizacji oraz osób w niej

¹⁷⁷ *Ibidem*.

¹⁷⁸ *Ibidem*, s. 142.

¹⁷⁹ Pismo Dyrektora Departamentu V MB do szefa wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego we Wrocławiu, Warszawa 16.03.1950 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 142; Instrukcja nr 9, Warszawa 16.03.1950 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 147.

¹⁸⁰ Celem było przełamanie bojkotu nowej organizacji Caritas. Wysokość zbiórki miała stanowić też miernik żywotności nowej organizacji (Instrukcja nr 9, Warszawa 16.03.1950 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 147).

¹⁸¹ Instrukcja nr 10, Warszawa 16.03.1950 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 150–151.

¹⁸² *Ibidem*.

¹⁸³ *Przeciw Kościołom i religii...*, s. 136–137, 140.

¹⁸⁴ *Ibidem*, s. 137.

¹⁸⁵ *Ibidem*, s. 140–141.

¹⁸⁶ Uczestniczyła jednak w pracach na rzecz typowania odpowiednich kandydatów na stanowiska w ZKC (*ibidem*, s. 141).

¹⁸⁷ *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*, s. 99.

¹⁸⁸ Zarządzenie nr 003/72 Dyrektora Departamentu IV MSW z dnia 15.03.1972 r., Warszawa 15.03.1972 r. [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*, s. 503.

¹⁸⁹ Zakres i kierunki pracy Wydziału IV KWMO i jednostek powiatowych woj. lubelskiego, Lublin 1.02.1963 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 307.

zaangażowanych¹⁹⁰. Poprzez agenturę umieszczoną w ZKC w 1951 r. organa bezpieczeństwa inspirowały księży – członków tej organizacji – do udziału oraz agitowania z ambony, w kontaktach z wiernymi, np. w akcji dotyczącej subskrypcji Narodowej Pożyczki Rozwoju Sił Polski¹⁹¹. W latach sześćdziesiątych najważniejszą sprawą była kwestia naboru nowych członków do ZKC. Na polecenie czynników partyjnych SB podejmowała działania zmierzające do skłonienia duchowieństwa lojalnego wobec państwa do wstępowania do ZKC¹⁹². Tak dla UdsW, jak i dla SB liczba członków w ZKC stanowiła miarę siły i zwartości tego zrzeszenia¹⁹³. Bezpieka wzięła na siebie zwiększenie liczby członków ZKC. W 1962 r. była przekonana, że rozwój KKC i jego ranga w relacjach państwo–Kościół zależą od jego siły i zwartości¹⁹⁴. W związku z tym stwierdzano, że należy podjąć starania o zwiększenie jego stanu liczebnego i jakości, które to czynniki znajdowały się nieustannie w polu zainteresowania organów bezpieczeństwa¹⁹⁵.

Na początku lat sześćdziesiątych SB uważała stan liczebny ZKC za niezadowalający – „faktyczny rozwój ruchu jest nieproporcjonalnie niski w stosunku do istniejących możliwości w łonie samego duchowieństwa”¹⁹⁶. Z powodu małej liczby członków KKC (w niektórych powiatach nie było żadnego) w 1962 r. bezpieka wrocławska nakazała podległym sobie wydziałom powiatowym rozeznac się w środowisku pod kątem zaangażowania w ZKC i skłonić członków KKC do rozmów werbunkowych z księżmi niezrzeszonymi¹⁹⁷. Departament IV MSW dokładnie analizował stan liczebny KKC w poszczególnych województwach. Domagał się od szczebli wojewódzkich wydziałów IV podjęcia działań w celu „dokładnego przeanalizowania ogółu duchowieństwa w diecezji pod kątem wytypowania kandydatów do rozmów werbunkowych z przedstawicielami kół księży »Caritas«; określenia stopnia przydatności operacyjnej tajnych współpracowników i kontaktów poufnych. Jednostki bez większych możliwości i nieskompromitowane w swoim środowisku należało zachęcić do pracy w kołach księży »Caritas«”¹⁹⁸. Zdarzały się porażki. SB nie udało się, mimo podejmowania różnych kombinacji operacyjnych, zwiększyć w 1963 r. liczby członków KKC¹⁹⁹. Niekiedy SB hamowała zapędy niektórych duchownych działaczy KKC w zbyt mocnym atakowaniu biskupów. Obawiała się, że w ten

¹⁹⁰ *Ibidem*, s. 307.

¹⁹¹ *Aparat bezpieczeństwa w walce z Kościołem katolickim w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956*, oprac. T. Chinciński, A. Paczoska-Hauke, Bydgoszcz–Gdańsk 2010, s. 218.

¹⁹² *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*, s. 94; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 275.

¹⁹³ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 343.

¹⁹⁴ Pismo Dyrektora Departamentu IV MSW do zastępcy Komendanta Wojewódzkiego MO do spraw Bezpieczeństwa w Katowicach, Warszawa 23.07.1962 r. [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*, s. 195.

¹⁹⁵ *Ibidem*.

¹⁹⁶ *Ibidem*, s. 195–196.

¹⁹⁷ Pismo Zastępcy komendanta Służby Bezpieczeństwa Komendy Wojewódzkiej MO Wrocław do zastępcy komendanta Powiatowego MO do spraw bezpieczeństwa w Lwówku Śląskim, Wrocław 3.08.1962 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 269.

¹⁹⁸ Pismo Dyrektora Departamentu IV MSW do zastępcy Komendanta Wojewódzkiego MO do spraw Bezpieczeństwa w Katowicach, Warszawa 23.07.1962 r. [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*, s. 196.

¹⁹⁹ H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa...*, s. 346.

sposób można zniechęcić innych księży do wstępowania do zrzeszenia, dlatego przeprowadzała z nimi rozmowy profilaktyczne. Napotykała także problemy z wysyłaniem na zjazdy krajowe KKC do Warszawy odpowiedniej liczby księży, np. na zjazd 18–19 kwietnia 1961 r.; potem było już lepiej – w zjeździe 22–23 kwietnia 1962 r. w Bydgoszczy uczestniczyło 200 księży²⁰⁰. Funkcjonariusze bezpieczeństwa zbierali też wszelkie opinie duchownych o ZKC²⁰¹. Informacje o przynależności księdza do ZKC odnotowywali w TEOK²⁰². Częstośc podejmowali działania związane z ożywieniem funkcjonowania ZKC. Stałe analizowali sytuację wśród księży, nastroje, zajmowane postawy pod kątem typowania duchownych do ZKC; nieefektywnych tajnych współpracowników wśród księży, niemających większych możliwości operacyjnych nakłaniali do wstąpienia do ZKC²⁰³. Dbali też, aby duchowni zaangażowani w ten ruch byli przez terenowe czynniki administracyjne otaczani opieką materialną i moralną²⁰⁴.

Pod koniec lat sześćdziesiątych władze komunistyczne zdały sobie sprawę, że księża z ZKC w „ogólnej swej masie” byli niezdolni do tego, aby jako organizacja frontalnie przeciwstawić się episkopatowi, mimo że z wieloma poczynaniami biskupów się nie zgadzali²⁰⁵.

ZAKOŃCZENIE

ZKC jako państwowa organizacja charytatywna powstało na bazie bezprawnie zagarniętego majątku kościelnej organizacji dobroczynnej Caritas. Mimo szumnych haseł jego działalność dobroczynna została zredukowana przez władze komunistyczne do prowadzenia zakładów specjalnych dla osób z niepełnosprawnością intelektualną. Od końca lat pięćdziesiątych służyło jako parawan działalności duchowieństwa współpracującego z władzą ludową wbrew woli episkopatu. Jego zasadniczym celem było doprowadzenie do uznania przez większość księży społeczno-politycznych założeń socjalizmu i lojalności wobec państwa. ZKC była instytucją umożliwiającą księżom wyrażenie pozytywnego stosunku do władz. Komuniści traktowali je instrumentalnie w zależności od bieżących potrzeb politycznych, zwłaszcza w odniesieniu do hierarchii katolickiej. Chcieli poprzez tę organizację mieć możliwość wykorzystywania duchowieństwa do wspierania określonych celów polityki PRL. W opinii UdsW księża zorganizowani w Caritas byli „klasycznym przykładem wyłomu w polityce kierownictwa Kościoła katolickiego

²⁰⁰ *Ibidem*, s. 345.

²⁰¹ Hasła kartoteki problemowej, Warszawa 1964 r. [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*, s. 196; Tezy do rozmów na temat seminarium, [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*, s. 478.

²⁰² Wytyczne Dyrektora Departamentu IV MSW w sprawie aktualizacji ewidencji prowadzonej na podstawie Instrukcji 002/63 i 005/63 Dyrektora Departamentu IV i Dyrektora Biura „C”, Warszawa 23.04.1964 r. [w:] *Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych...*, s. 348.

²⁰³ Zakres i kierunki pracy Wydziału IV KWMO i jednostek powiatowych woj. lubelskiego, Lublin 1.02.1963 r. [w:] *Metody pracy operacyjnej...*, s. 317.

²⁰⁴ *Ibidem*.

²⁰⁵ AAN, UdsW, 89/176, Ocena działalności organizacji katolickich na terenie województwa kieleckiego w okresie od 1967 do miesiąca sierpnia 1970 r., k. 22.

w Polsce, wyłomem świadczącym, że duchowieństwo oddolne pragnie współpracy, góra zaś prowadzi zgoła odmienną politykę, doły kleru uznają władzę ludową, góra chce stworzyć państwo w państwie”²⁰⁶. Dotyczyło to jednak niedużej części duchowieństwa, większość była wierna jedności z episkopatem.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Źródła archiwalne

Archiwum Akt Nowych w Warszawie
Archiwum Civitas Christiana
Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej

Źródła drukowane

Aparat bezpieczeństwa w walce z Kościołem katolickim w województwie pomorskim (bydgoskim) w latach 1945–1956, oprac. T. Chinciński, A. Paczoska-Hauke, Bydgoszcz–Gdańsk 2010.
Instrukcje, wytyczne, okólniki Departamentu V MBP dotyczące działań przeciwko Kościołowi katolickiemu w latach 1945–1953, oprac. A. Dziurok, J. Marecki, F. Musiał, Kraków–Katowice 2012.
Instrukcje, wytyczne, pisma Departamentu IV Ministerstwa Spraw Wewnętrznych z lat 1962–1989. Wybór dokumentów, red i oprac. A. Dziurok, F. Musiał, Kraków–Katowice 2017.
Kościół w PRL. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, oprac. P. Raina, t. 1: *Lata 1945–1959*, Poznań 1994.
Kościół w Polsce. Kościół katolicki a państwo w świetle dokumentów 1945–1989, oprac. P. Raina, t. 2: *Lata 1960–1974*, Poznań 1995.
Metody pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa wobec kościołów i związków wyznaniowych 1945–1989, red. A. Dziurok, Warszawa 2004.
Przeciw Kościołom i religii. Sprawozdania Sekcji 5 Wydziału V Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krakowie 1946–1952, red. F. Musiał, Kraków 2008.
Tajne dokumenty Państwo – Kościół 1960–1980, Londyn 1996.

OPRACOWANIA

Dominiczak H., *Organy bezpieczeństwa PRL w walce z Kościołem katolickim 1944–1990 w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 2000.
Fijałkowska B., *Partia wobec religii i Kościoła w PRL*, t. 1: 1944–1956, Olsztyn 1999.
Jaworska K., *Relacje między państwem a Kościołem katolickim w (archi)diecezji wrocławskiej w latach 1956–1974*, Legnica 2009.
Majka J., *Chrześcijańska myśl i ruch charytatywny [w:] Historia katolicyzmu społecznego w Polsce 1832–1939*, red. Cz. Strzeszewski, R. Bender, K. Turowski, Warszawa 1981.

²⁰⁶ *Ibidem*, 127/302, Notatka dotycząca działalności ruchu księży „Caritas”, Warszawa 31.03.1970 r., k. 282.

- Misztal H., *Polskie prawo wyznaniowe. Zagadnienia wstępne, rys historyczny*, Lublin 1997.
- Noszczak B., *Antymilenium. Konflikt państwa z Kościołem na tle obchodów tysiąclecia chrztu Polski (1956–1966/1967)*, Warszawa 2020.
- Zamiatała D., *Caritas. Działalność i likwidacja organizacji 1945–1950*, Lublin 2000.
- Żaryn J., *Kościół a władza w Polsce (1945–1950)*, Warszawa 1997.
- Żurek J., *Ruch „księży patriotów” w województwie katowickim w latach 1949–1956*, Warszawa–Katowice 2009.

Zrzeszenie Katolików „Caritas” a polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1950–1970

Zrzeszenie Katolików „Caritas” jako państwowa organizacja charytatywna powstało na bazie bezprawnie zagarniętego majątku kościelnej organizacji dobroczynnej Caritas. Mimo szumnych haseł władze komunistyczne zredukowały jego działalność dobroczynną do prowadzenia zakładów specjalnych dla osób z niepełnosprawnością intelektualną. Od końca lat pięćdziesiątych służyło jako parawan działalności duchowieństwa współpracującego z władzą ludową wbrew woli episkopatu, której zasadniczym celem było doprowadzenie do uznania przez większość księży społeczno-politycznych założeń socjalizmu i lojalności wobec państwa. Była to instytucja umożliwiająca księżom wyrażenie pozytywnego stosunku do władz. Komuniści traktowali ją instrumentalnie w zależności od bieżących potrzeb politycznych, zwłaszcza w odniesieniu do hierarchii katolickiej. Miała dać im możliwość wykorzystywania duchowieństwa do wspierania określonych aspektów polityki PRL, tak w wymiarze wewnętrznym, jak i zagranicznym. Wielokrotnie służyła komunistom tylko do osiągnięcia określonego efektu politycznego. Poza tymi akcjami zrzeszenie charakteryzowały stagnacja i bierność.

SŁOWA KLUCZOWE

Zrzeszenie Katolików „Caritas”, władze komunistyczne, działalność charytatywna, polityka wyznaniowa, organa bezpieczeństwa, Urząd ds. Wyznań, Polska Zjednoczona Partia Robotnicza

The ‘Caritas’ Association of Catholics and the Policies of the Communist Authorities in Poland in 1950–1970

The association of Catholics “Caritas” as a state charity organisation was established on the basis of the illegally seized property of the church charity Caritas. Despite pompous slogans, the communist authorities reduced its charitable activity to running group homes for people with intellectual disabilities. Beginning in the late 1950s, it served as a smoke

screen for the activity of the clergy who collaborated with the people's government contrary to the will of the episcopate. Its primary purpose was the recognition of the assumptions of socialism and loyalty towards the state on the part of most priests. This was an institution that made it possible for priests to express a positive attitude towards the authorities. The communists treated "Caritas" in an instrumental way, depending on the political needs of the time, especially with respect to the Catholic hierarchy. It was intended to provide the regime with the opportunity to support various aspects of the Polish People's Republic's internal and foreign policy. However, it usually served the communists only in order to achieve a certain political effect. Apart from such campaigns, this association was marked by stagnation and passivity.

KEYWORDS

the "Caritas" Association of Catholics, communist authorities, charitable activity, religious policies, the security apparatus, Office for Religious Denominations, the Polish United Workers' Party

KS. DOMINIK ZAMIATAŁA – dr hab. prof. UKSW, wykładowca w Instytucie Historii na Wydziale Nauk Historycznych Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Zajmuje się najnowszą historią Polski, historią krajów Europy Środkowo-Wschodniej oraz dziejami Kościoła katolickiego w XIX i XX w. Jest autorem kilku książek i kilkudziesięciu artykułów naukowych.

FATHER DOMINIK ZAMIATAŁA – is a habilitated doctor and professor at the Institute of History at the Faculty of Historical Studies of the Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw. He deals with contemporary Polish history, the history of the countries of East-Central Europe, and the history of the Catholic Church in the nineteenth and twentieth centuries. He is the author of several books and dozens of academic articles.